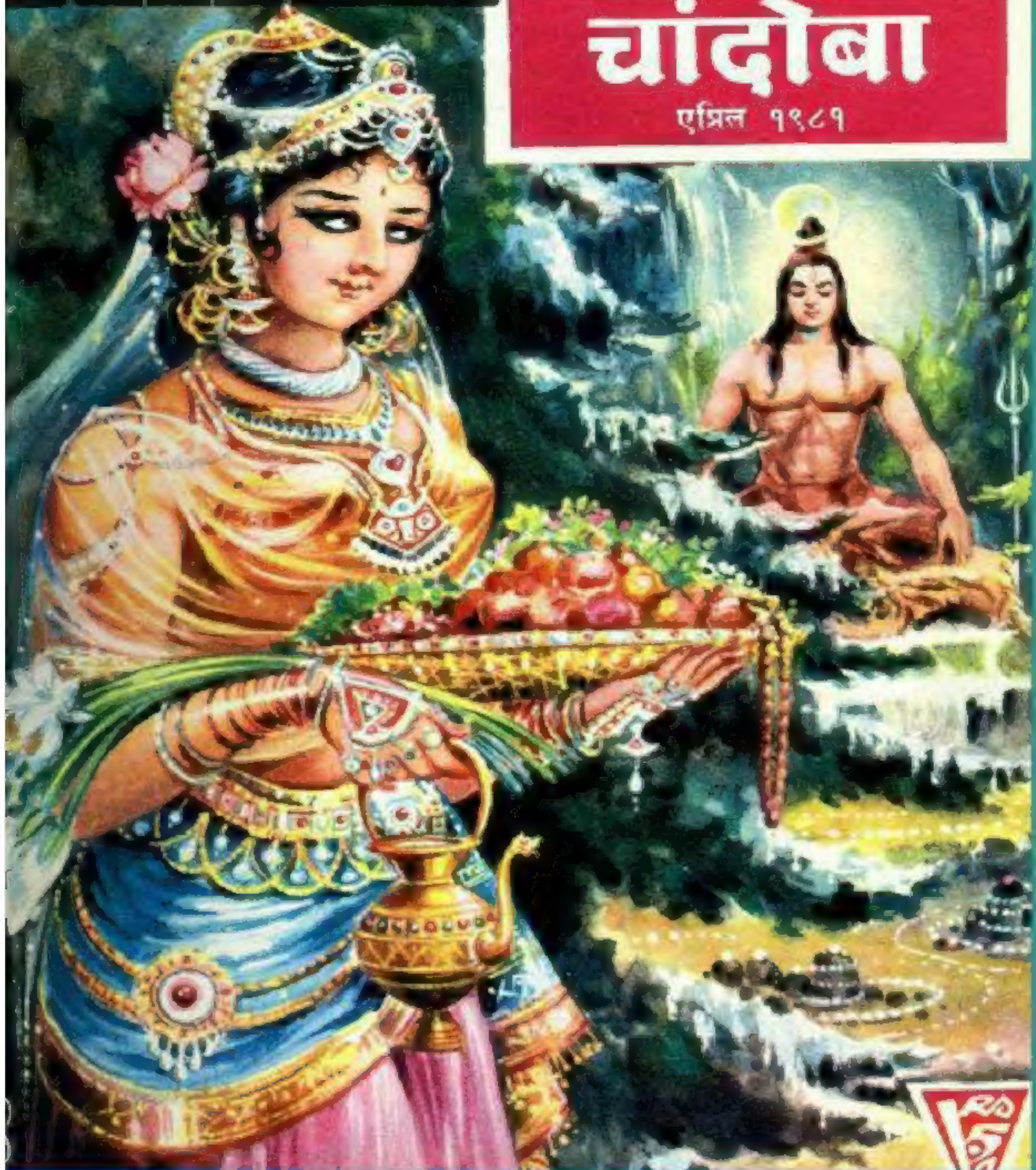

चांदोबा

एप्रिल १९८१

श्री स. न. गह्रे

प्र : भारतातले आदि निवासी द्राविड होते असे म्हणतात व नव्हते असेही म्हटले जाते. तुमचं काय मत आहे या बाबतीत ?

उ. : आज आपण ज्यांना मानव जाती मानतो ३०-४० हजार वर्षांपूर्वी त्या नव्हत्या म्हणजे तरी एवढे खरे की भारतात वादर जातीचा वानराची लक्षणे सोडून वनमाणूस रूपात बदल झाला. उदाहरणार्थ (१४० सहास्रवर्षांपूर्वी) रामा वित्तिल या एका कारणावरून आपल्या देशात राहणाऱ्या आदि मानवांना एका विशिष्ट जातीचे, 'द्राविड' हे नाव देणे योग्य होणार नाही, हे कळते. शिवाय 'द्राविड' हे नाव एका विशिष्ट जातीचे आहे, की माघेचे, की एका विशिष्ट जीवन पद्धतीचे, हे स्पष्ट कळायला हवे. अंतर्जातीय म्हणून म्हटल्या जाणाऱ्या जाती, किंवा उपजाती मध्ये 'द्राविड' नावाची जात नाही. आपल्या देशात जे अत्यंत प्राचीन वैदिक वाङ्मय आहे त्यात अर्थ, वास (देश) ही नावे मिळतात, परंतु 'द्राविड' नावाचा उल्लेख ही नाही. त्या काळातील अर्थ, 'हाक नसलेले' (चपट्या तक्रारे) जोक काळे लोक असे वर्णन आले आहे. ही जातीची लक्षणे मानली तर ही लक्षणे अवलेल्या जाती भारतात कोठेही नव्हत्या. एवढेच नव्हे तर 'आर्य' शब्दही जातिवाचक नाही. तो तसा कसेल तर विष्णू राम, कृष्ण यांच्यासारखे अवतार पुरुष आर्य नव्हते असे म्हणावे लागेल. भारतात ज्या व्यासांचा उल्लेख आहे ते मुद्दा बाय होते असे म्हणावयाला जाणार नाही. भारतातले त्यांचे वर्णन राक्षसांना राजेले असेच आहे. म्हणून 'द्राविड' 'आर्य' हे शब्द वापरणारे, ही जातीची नावे अवल्याच्या श्रमस्त स्वतः पडलेले आहेत व जमाला प्रमात वाडत आहेत. आज आपल्याकडे आहेत ती वास्तविक द्राविड भाषा कुठे येतील. या भाषा अनर्थात आहेत ते माजणे मुद्दा घेव होईल. हरणा सम्यतेत जी तिपती आडळते ती द्राविड भाषा होती असे काही लोकांचे म्हणणे आहे. ते खरे आहे व ती भाषा बोलणारे द्राविड लोक होते असे मानावे तर भारतात आदि काळापासून हरणा संस्कृतीचे निमित्त होते असे म्हणावयाही आधार मिळत नाही.

विश्वशांत महाराजांची राज्यव्यवस्था अपूर्व होती असे सांगितले जाते. त्यांच्या राज्यात प्रत्येक गावात स्वायत्तता होती. महाराज दरवर्षी काही गावांना सेट देत आणि तेथे राज्यव्यवस्था कधी आहे या गोष्टीची स्वतः पाहणी करीत असत. देशभरच्या मुख्यमुख्य बातम्या सोड्यावरून देशातल्या कानाकोपऱ्यात पोचत. प्रत्येक गावाच्या मध्यवर्ती स्थानी ताबडतोब बातम्या पोचविल्या जात.

एका वर्षी राजा पर्वटनाला निघाला तो सर्वात प्रथम रामपूर नावाच्या गावी आला. तिथला अधिकारी राजाराम याने राजा-समोर त्या गावाच्या व्यवस्थेबद्दल सविस्तर निवेदन केले.

रामपूर हे फार मोठे गाव होते. तेथील राज्यव्यवस्था पाहणारे शंभरावर सरकारी नोकर होते. ते सकाळपासून संध्याकाळ-

पर्यंत आपापली कामे पहात. परंतु सकाळी कोणी वेळेवर हजर होत नसे. काही जण तर फार उशिरा कामावर येत. या गोष्टीस आळा बसावा यासाठी राजाराम दररोज सर्वांच्या जाघी कचेरीत येऊन सवरा-वाजाच्या उंबरठ्याजवळ उभा राही आणि उशिरा येणाऱ्यांना योग्य शिक्षा करी. त्याने असे एक आठवडाभर सतत केल्यानंतर नोकर वर्गाचे वेळेवर हजर न होणे कमी झाले.

राजारामाने ही गोष्ट निवेदन केल्यावर महाराज म्हणाले-“कचेरीत द्वारपालक नाहीत का ? तु स्वतः केलेली गोष्ट त्याच्याकडून करविणे शक्य झाले असते !”

“महाराज, द्वारपालक हा एक सामान्य नोकरच असतो. तो सरकारी नोकरांना भिऊन नमून राहातो. शिवाय इतर अधि-कारी त्याला लांच देऊन त्याचे तोंड बंद करण्याची शक्यता असते. मी सर्वांवरचा

“बसुंधरा”

किबका पडला. म्हणाला-“प्रभो, हा अन्याय आहे!”

“त्यात अन्याय काही नाही. तू या कचेरीत नोकरी करणाऱ्या सर्व सरकारी नोकरांवरचा अधिकारी आहेस, तरी येथला द्वारपालक तुझ्यापेक्षा, तुझ्या हाताखाली काम करणाऱ्या अधिकार्यांना जास्त मान देत आहे. दारात तू उभा राहल्याशिवाय हाताखालचे अधिकारी तुझी पर्वा करीत नाहीत. त्याचबरोबर तुझा स्वागतावर विश्वास नाही! या सर्वांहून अधिक तू आपला भोलाचा वेळ द्वारपालक म्हणून खर्च करतो आहेस. हीच एक जबाबदारी तू नीटपणे पार पाडित असल्यासारखे दिसत आहे!”

राजाने तो भीमपूरला जात असल्याचे आधी कोणाला सांगितले नव्हते. राजा पोचण्यापूर्वी फक्त एकच वास आधी राजा येत असल्याची बातमी भीमपूरला पोचली. तेथला अधिकारी भीमराज, महाराज येत असल्याची बातमी गावाच्या मध्यवर्ती जागी कळली तेव्हा त्याच्या कचेरीत नव्हता, गावात कोठेतरी होता. बातमी कळताच तो कचेरीत घाबला व राजाच्या स्वागतार्थ सभे तयारी करण्यास त्याने कचेरीतल्या नोकरवर्गास सांगितले.

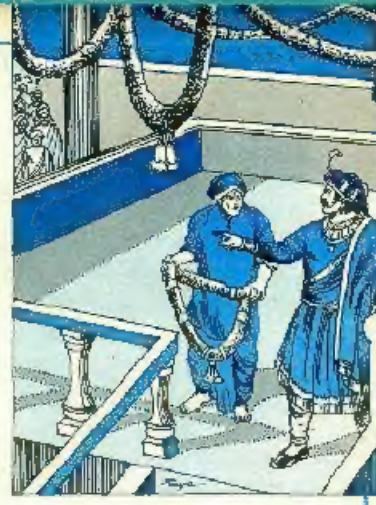
भीमपूर पोचल्यावर त्याच्या स्वागतासाठी झालेली तयारी पाहून राजा थक्क झाला. अकस्मात मेट देऊन तेथल्या अधिकाऱ्याला चकित करण्याच्या विचारात तो होता. घाउलट त्यालाच भाडच्यंचकित व्हावे लागले.

“मी येत असल्याची बातमी तुम्हांला आधीच कधी कळली?” राजाने विचारले. आपण फार मोठे कार्य करून राजाची प्रशंसा मिळविण्यास पात्र ठरलो आहो, या विचाराने भीमराज म्हणाला-“मला एका-एकी आपण येणार हे कळले, प्रभो! लागच मी आपल्यासाठी ही सर्व तयारी करविली.”

“तुझी कचेरी तर गावाच्या टोकाला आहे. बातमी आली ती गावाच्या मध्यवर्ती जागी नाही का? त्यावेळी तू कचेरीत न राहता गावाच्या मध्यवर्ती जागी कशासाठी येला होतास?” राजाने त्याला विचारले.

“मला एका कामासाठी तिकडे जावे लागले होते, प्रभो!” भीमराज म्हणाला.

“तुझ्या हाताखाली कचेरीत इतके लोक काम करीत असता कामाच्या वेळी तू कचेरीबाहेर होतास. तुला आपली जबाबदारी बरोबर कळलेली दिसत नाही. तुझ्या जागी मी दुसऱ्याला नेमतो आहे.” असे सांगून राजाने ताबडतोब दुसऱ्या अधिकाऱ्याला नेमले.

त्यानंतर राजा सोमपूरला निघाला. सोमपूरचा अधिकारी सोमराज होता. त्याने राजाचे स्वागत उत्तम तऱ्हेने केले. राजा म्हणाला-“माझ्या स्वागत सत्काराची व्यवस्था फार उत्तम झाली आहे. अधिकारी म्हणून तू काम काम केलेस?” राजाने विचारले.

“सर्वात मोठे विशेष हे की मी गावात आहे हे शुभसूचक असल्याचे सर्व म्हणतात. त्याच प्रमाणे म्हणजे मी गावात नसतो तेव्हाच गावात शोकसभा होतात!” सोमराज म्हणाला.

“शोकसभा कशा काय?” विश्वशांत राजाने विचारले.

चांदोबा

चांदोबा

“राज्यात किंवा गावात कोणी दिवंगत झाले तर कचेरीत शोकसभा घेऊन सभेत दिवंगत आत्म्यास वांत्तिलास म्हणा वाळाडी प्रार्थना करण्यात येते व दिवंगत व्यक्तीस श्रद्धांजली अर्पण करण्याचा ठराव पास होतो. हा कार्यक्रम अधिकाऱ्याच्या अध्यक्षतेखाली होतो. माझ्या खालचा अधिकारी वीरभद्र आहे. त्याच्या अध्यक्षतेखाली गेल्या वर्षी खूबोस दिवंगत आत्म्यास वांत्तिलाभाचा ठराव पास झाला.” सोमराज म्हणाला.

“मग शुभकार्ये म्हणालास ते काय?” राजाने विचारले.

“मी नसतो तेव्हा शुभकार्ये प्रारंभ होतच नाहीत! ही सर्वे कामे माझ्या अध्यक्षतेखालीच होतात. म्हणूनच सर्व शुभकार्यास मी व अशुभकार्यास वीरभद्र असा प्रघातच घडून गेला आहे. यात वीरभद्राची काही चूक आहे असे म्हणता येणार नाही. अशुभ कार्ये वीरभद्र असल्या कारणाने होतात असे नाही. मी नसतो म्हणून तर होतात.” सोमराज म्हणाला.

विवेकात राजा सतापून बघारलल्या डोळ्यांनी सोमराजकडे पहात म्हणाला— “म्हणजे जबाबून सत्कीत वेळा, म्हणजे वर सहित्यात सरासरी दोनदा तरी कोणी प्रमुख दिवंगत होतात म्हणावयाचे आणि तू त्यांपैकी एकाही सभेला नसतोस आणि बाहेर भटकतोस असाच अर्थ झाला. तु फक्त शुभकार्ये जसेल तेव्हाच गावात नसतोस वाटते? जबाबदार प्रमुख अधिकाऱ्याने गावाला चिकटून राहिले पाहिजे, असे बाहेर भटकता काय नवे. मी तुझ्या जागेवर वीरभद्राला नेसतो.”

सोमपुरवून निघताना राजाला प्रचानाने विचारले—“आपण आणखी एखाद्या गानी जायवं आहे का महाराज?”

राजा म्हणाला—“कोठे जायची गरजच नाही. मी या तीन गावात अधिकाऱ्यांच्या व्यवस्थेविषयी काय काय केले हे राज्यभर कळले तरी पुरे!”

विवेकातच्या राज्यात त्थानंतर सर्वदा सुगी व सुखशांतीच नांदत होती.

[१०]

[चतुराक्षाने समरसेनाला त्याचे आणि एकाक्षीचे लहानपणपाहून वाढत गेलेले बदल वर्णन करून सांगितले. दीर्घाचे एका हूरणाच्या पांढऱ्यावस्त्र भांडण झाले. सिंहाच्या भोलीने चतुराक्ष झाडावर वपना तसता एकाक्षीने चतुराक्ष भुट असल्याचे पावक्यांना सांगितले. सांगत असता जोगराखालच्या दरीत कसला तरी ओरडा झाला. पुढे—]

चतुराक्ष एकाक्षीने त्याच्या विरुद्ध गाव-गलका ऐकू येत होता, परंतु ते कोठे जात कऱ्याना चिघविले याचे वर्णन सांगत आहेत हे काळोखामुळे दिसत नव्हते. त्याच असतांच जोगराच्या पायथ्याशी कसला वेळी एकाक्षीचा खणखणीत आवाज ऐकू तरी ओरडा झाला. समरसेनाला व सैनिकांना तो ओरडा ऐकू आला. त्या बाजूला तो हाक मारीच असल्याचा आवाज स्पष्ट ऐकू येत होता.

तोपर्यंत सूर्यास्त होऊन वेळा होता आणि कोळाज पडू लागला होता. जोगरावर काळोखी पेऊ लागली होती. दूर लोकांचा

चतुराक्षाने आवाज आता त्या बाजूला फक्त एकदाच नजर फेकली व म्हणाला— “समरसेना! एका बाजूने तुमच्या कुंडलिनी

बेदावरचे लोक व दुसऱ्या बाजूने एकाक्षी येत आहेत. नाचेवी व त्या नागकण्ठेची गोष्ट मी मागाहून सांगेन. प्रथम हे लोक जे येत आहेत त्यांच्या नजरेस पडल्याशिवाय राहणेच बरं होईल."

समरसेनालासुद्धा त्या परिस्थितीत त्या-शिवाय दुसरे काही करणे शक्य नाही, असेच वाटले. कुंडलिनी बेदावरचे लोक म्हणताच समरसेनाला साहजिकच वाटले की त्याचा अर्थ बंडखोर कुंभांड व त्याचे रानटी अनुयायी असणार.

"तै पहा, डकुडेच येत आहेत, डोंगर चढून." असे म्हणत चतुराक्षाने आपले तर्जनी मोठे डोंगराच्या उताराकडे दाखविले.

समरसेनाने व सैनिकांनी त्या बाजूला पाहिले. सुमारे चाळीस पन्नास जण सशा-लीच्या उज्वळात त्या बाजूने डोंगर चढून येत असलेले दिसले.

समरसेन तलवारीच्या मुठीवर हात ठेवीत म्हणाला-"चतुराक्षा! आतां पुढे? तो एकटाच कुंभांड असता तर मी व माझे सैनिक त्याचा व त्याच्या अनुयायांचा समाचार घ्यायला पुरे आहोत. माझे सैनिक धनुर्विद्येत पारंगत असल्याने त्या जंगली माणसांना ठार करू शकतील. परंतु हा मांथिक एकाक्षीसुद्धा आहे ना, त्याचे काय?"

"त्या एकाक्षाला मी पाहून घेईन. परंतु एक गोष्ट मात्र विसरू नकोस. तू आपल्या सैनिकांसह या डोंगराळ प्रदेशात आणि काळाखात या रानटी लोकांशी चार हात करणे बरोबर होणार नाही. समज, हा कुंभांड व त्याचे अनुयायी रानटी लोक त्या एकाक्षाला दिसले तर तू आपल्या शत्रूचा संहार करण्याची गरजच राहणार नाही. ते काम परस्पर ही एकाक्षच छान करील." चतुराक्षाने समरसेनाला सावध करीत सांगितले.

इकडे चतुराक्ष समरसेनाला सांगत होता आणि तिकडे कुंभांड व त्याचे अनुयायी डोंगर चढून वर येत असलेले दिसले व

त्यांना चतुराक्षाने म्हटले होते वसे एका-एकी एकाक्षीने समोर आडवा उभा राहून अडविले ही.

ते पाहून समरसेनाला परमातंद झाला. "ह्याच वेळेची तर वाढ पहाय होतो आपण!" समरसेन अत्यंत उत्साहाने म्हणाला.

चतुराक्ष नकारार्थी मान हलवीत म्हणाला-"समरसेना, अशी धाई करू नकोस व नाही ती आशा मनात बाळगू नकोस! धनराशीने भरलेली नाव व तिच्या रक्षणासाठी उभे असलेली नागकण्या यांची माहिती तुला पुरेशी नाही. त्यांच्या विषयीचे खरे गुपित मी तुला शेवटी सांगू शकलो नाही. शिवाय एकाक्षी घमेनखोर

असला तरी पूर्ण मूर्ख नाही. कस्य घडने आहे ते पाहू या. त्या मोठ्या दगडाभांड लपुया. चला!"

सर्वजण निःशब्दपणे चतुराक्षाच्या पाठो-पाठ गेले आणि बोडवाच वेळात ते सर्व कुंभांड व रानटी लोक होते त्या बाजूच्या एका मोठ्या दगडाच्या भागे लपून काय होत आहे ते पाहू लागले.

एकाएकी एकाक्षाला पाहून कुंभांड व त्याचे अनुयायी घाबळूनच गेले. रानटी लोक पळून जायला कोठे मार्ग आहे का, पाहू लागले परंतु तेवढ्यात करड्या आवा-जात, पण हुंयत एकाक्षाने विचारले-"कोण तुम्ही पर्व? तुम्ही आहात तरी ज्ञाना सोडून तुमच्यापैकी कोणी हलला तर शाग झालाच

समजा. माझ्या दुष्टीस पडलेला कोणताही प्राणी माझ्या आज्ञेशिवाय हलणे शक्यच नाही! लक्षात ठेवा!" नंतर मान वळवून हांक मारू लागला—"कालभुजंगा आणि ए कवची! या सर्वांना चारी बाजूंनी वेढा द्या पाहू!"

लगेच कालभुजंग पुढे सरकून फुत्कार सोडत जंगली लोकांच्या चारीबाजूला फिरू लागला. कवची हवेत 'गरगर' फिरत त्यांच्या डोक्यावर तरंगत राहिली. भयभीत होऊन थरथर कापत असलेल्या कुंभांकडे व रानटी लोकांकडे लाललाल डोळे वटारून पहात एकाक्षाने विचारले—"कोण तुम्ही सर्व? कोठे निघाला आहांत?"

तो प्रश्न ऐकून कुंभांड जास्तच थरथर कापू लागला. त्याला आपण खरं बोलल्याने की खोटे बोलल्याने सुटका होईल हे कळलेना. त्याने रानटी लोकांच्या तोंडी त्या बेदा-वरच्या मांत्रिकांविषयी पुष्कळ ऐकले होते, परंतु त्यांना त्याने पहिल्यानेच प्रत्यक्ष पाहिले होते.

"मी या रानटी लोकांचा राजा आहे. माझे नाव कुंभांड!" कुंभांडच्या तोंडी एवढेच वाक्य निघाले.

आता खरं बोलल्याशिवाय गत्यंतर नाही असे त्याला वाटले. आपण खरं लपविले तरी रानटी लोक प्राणभयाने खरे लपवू शकणार नाहीत, कुंभांडला वाटले.

"ह्या डोंगराच्या टोकावरून पाहिले तर समुद्रावर एक नाव दिसते असे मी ऐकलो, ती पहायला जात आहांत!" कुंभांड म्हणाला.

ते उत्तर ऐकून एकाक्ष खदखद मोठ्याने हसला. कारण कुंभांड व रानटी लोक तिकडे कशासाठी जात आहेत हे त्याला चांगले माहीत होते.

"या अंधारात फक्त ती नाव पहायला तुम्ही हा एवढा डोंगर चढून येत होता तर! अस्स! तुम्हाला डोकं सुपीक दिसत आहे! तू या असम्य रानटी लोकांवर राज्य करण्याऐवजी सर्व देवांवर राज्य करणाऱ्या

इंद्राच्या आसनावर बसायला हवा होतास! खरं बोल, त्या नावेतल्या घनावर तुझी नजर आहे की नाही? म्हणून तुम्ही तिकडे निघाला होता ना?" एकाक्षाने विचारले.

कुंभांड थरथर कापत जमिनीकडे पाहू लागला. एकाक्ष गरजला—"होय की नाही?"

कुंभांड वाकण्या आवाजात म्हणाला—"होय?"

एकाक्ष सामानाने हात्पासारखी मुंडी हलवून म्हणाला—"या बेदावर पुष्कळ दिवसांपूर्वी मी पांच सहा नव्या लोकांना पाहिले. त्यांचे कपडे धमंगरेवरून ते तुझ्या-सारखेच वाटले. ते तुझ्यासारखेच त्या नावेतल्या घनराशीसाठी निघालेले असणार. तू त्यांच्या पैकीच का?" एकाक्षाने विचारले.

तो प्रश्न ऐकून कुंभांडला एकाक्षाने विचारले ते कोण लोक असावेत हे कळले. त्याच्या आधी कुंढलनी बेदावरून निघालेले समरसेन व इतर सैनिकच ते असावेत, असे त्याला खात्रीपूर्वक वाटले.

"मी त्यांच्यापैकी नाही. पण ते कोण हे मला माहीत आहे. ते लोक या बेदावर आले आहेत हे कळल्यावरूनच त्यांना शोध काढण्यासाठी आलो आहे. मनलोभांने ते बंडखोर लोक नावेच्या जोषार्थ नवकीच हिडत असणार असे समजून मी या बाजूला

आलो. वाटेत आपण भेटलात." कुंभांड खरी गोष्ट लपवून म्हणाला.

ते संभाषण दगडाआडून ऐकत असलेल्या चतुराक्षाला तीच वेळ बाहेर पायला उत्तम आहे असे वाटले. त्याने हांक मारली—"घुबडा! वनमाणसा!" आणि दगडा-आडून बाहेर येत समरसेनाला त्याने सावध केले. समरसेनाने व सैनिकांनी धनुष्यबाण घेऊन कुंभांडावर व रानटी माणसांवर शरवृष्टी सुरू केली.

'घुबडा!' असा आवाज ऐकून एकाक्ष दगडाला आणि चारी बाजूला पाहू लागला. तोपर्यंत बाण लागल्याने काही रानटी लोक जमिनीवर लोटू लागले

हात. कुभांड, हाता त्या जागवरून लगेच उडी मारून डोंगराच्या उतारावरून खाली पळू लागला.

कुभांड व रानटी लोक पळू लागल्यावर समरसेन व सैनिक त्यांचा पाठलाग करू लागले. काळोख असल्या कारणाने सैनिकांना नेम धरून वाण मारणे अशक्य झाले. कुंभांडाने सलवार उपसली व ओरडून आपल्या अनुयायांना म्हणाला—“यावा! पळू नका!” आणि रानटी लोकांना एकत्र करू लागला.

इकडे घुबडाचे नाव ऐकूनच दचकलेला एफाल स्वतःला सावरून तलवार फिरवीत दोन एक पावले पुढे टाकीत दातओठ चावून ओरडला—“काय रे चतुरा! आतां तु फक्त वाताड्याच वाहेस हे कळलं. संवतंत्रविद्येत तुझी बरोबरी करू शकेल असा कोणी नाही असे बघवडणारा तू या तुच्छ मानवाच्या ब्राण वगैरेची मदत घेऊन मला जिंकायला निघाला आहेस, नाही का? यी नुसतं “हूँ” म्हटलं की तुझ्या या सर्व मित्रांना तुकडे करून लाकडासारखी मोळी बांधून ठेवायला ही रानटी माणसं पुरतील.”

चतुरास पापण्या लडू न देतां एकाक्षकडं नुसता पळत राहिला. डोंगराच्या पायथ्या-जवळून कुंभांडाचा आवाज व रानटी

लोकांचे ओरडणे ऐकू येत होते. समरसेनावर काही संकट तर येणार नाही अशी घांका वाटू लागली होती त्याला.

“एकाक्षा, तुझ्या या गर्वानतीजा उत्तर घायला मला आतां वेळ नाही. शिवाय आपल्या तोकटांमध्ये होण्याच्या युद्धामुळे काही निष्पन्न होईल असेही वाटत नाही. तुझी तलवार आणि कटारींचा साध्यानेर प्रयोग करणे शक्य नाही, हे मला माहीत नाही, असेही नाही. ती दिवसही एकदा उवाडणारच आहे—तु राहतोस की मी, हे देखील कळेलच! तोंपर्यंत तोंडाच्या नुसत्या बाकांनी काही होणार नाही.” चतुरास म्हणाला.

एकाक्ष त्याचे काहीतरी उत्तर देण्याच्या विचारात होता तेव्हाच तो चतुराक्षाने आपल्या हाताने आपल्या गोंडेदार टोपीला हात लावला आणि लक्षाण कुंभांड व समरसेन दोघांमध्ये भयंकर खड्गयुद्ध चालू होते तेथे येऊन पोचला. एका बाजूने रानटी लोक भाले फेकीत पुढे येण्याच्या प्रयत्नात होते तर दुसऱ्या बाजूने समरसेनाने सैनिक स्यांच्यावर बाण सोडून त्यांना एकही पाऊल पुढे टाकू देत नव्हते.

अशा परिस्थितीत समरसेन व कुंभांड तळवारीचे वार एकमेकावर करीत जमय पक्षांच्या मध्ये दाखल झाले. त्यावेळी खंदोदय साला आणि रमा प्रदेसावर स्वच्छ चांदणे पडले.

चतुराक्ष थोडा दूर उभा राहून आतां पुढे काय करायचे याचा विचार करू लागला. कुंभांडाच्या मदतीला एकाक्ष धावून येईल अशी एक छंदा त्याच्या मनात आली. म्हणून तो अंध्यापूर्वीच कुंभांडाला व त्याच्या अनुयायांना ठार करणं बरे होईल असे

त्याला वाटले. ते जर साध्य झाले नाही तर समरसेनाला व त्याच्या अनुयायांना एखाद्या सुरक्षित जागी घेऊन जाणे योग्य होईल असाही त्याने विचार केला.

चतुराक्षाच्या मनात तो विचार चालू असता लांडग्याचे कर्णकर्कश ओरडणे ऐकू झाले. चांदण्या रात्री आहाराच्या शोधार्थ रक्ताचा वास आल्याबरोबर त्यांचा कळप भूक धागविण्यासाठी या बाजूला येत भसावा.

लांडग्यांचा कळप ओरडत दगडावरून उडचा टाकत लाशाभुडपामागून पळत येत असलेला सर्वांनी पाहिला. युद्ध करून बाजूला ठार करण्यापूर्वीच लांडगे आपल्याला ठार करतात की काय, ही भीती सर्वांना वाटली म्हणून युद्ध करीत असलेले रानटी लोक आणि सैनिक तेथून पळू लागले. समरसेन व कुंभांडमुढा खड्गयुद्ध थांबवून त्यांचे त्यांचे अनुयायी ज्या दिशेला पळू लागले होते त्या दिशेला पळू लागले.

(क्रमशः)

फसवा आरसा

विकमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही.

तो बाटाजवळ गेला, पेल खांद्यावर काढून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे झीन होऊन समशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हा प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला—“राजा, अश्रुभूत शक्तीची प्राप्ती झाल्याने पुष्कळ कायदा होती, या अमात पुष्कळ लोक असतात. परंतु कधीकधी त्यांच्यामुळे फार नुकसान तोसाचे लागते. त्याचे उदाहरण म्हणून मी तुला बजगिरीचा राजा अमरदीप याची गोष्ट सांगतो, लक्ष घेऊन ऐक.” असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

बजगिरीचा राजा अमरदीप याच्या मनात एक आवर्ष राजा म्हणून कीर्ती मिळावी अशी फार इच्छा होती. परंतु त्यासाठी आवश्यक असलेले गुण व योग्यता त्याच्या अंगी नव्हती. तरी तो भेटे त्या

समज. तुला कोणाचा संशय आला की त्याचे स्मरण करून तू या आरशात पहा, त्या व्यक्तीच्या मनात काय चालू आहे हे या आरशात तुला दिसेल. या आरशाच्या सहाय्याने तुझ्याकडे काम करणाऱ्यांच्या मनातल्या गोष्टी तूदींच ओळखून तू छान राज्यकारभार चालवू शकशील.”

तो आरसा मिळाल्याने आपण एक आवर्षा राजा म्हणून इतिहासात प्रसिद्ध होऊ, असे अमरदीपाला वाटले. म्हणून त्याने तो आरसा कोणाची नजर पडणार नाही अशा जागी लपवून ठेवला आणि पुर्णपणे त्या आरशावरच अवलंबून राहून राज्यकारभार पाहू लागला. त्याने स्वतःच्या बुद्धीचा उपयोग करण्याचे न मंत्र्यांचा सल्ला घेण्याचेही सोडले. त्यापूर्वी त्याचा काही जणांवर पूर्ण विश्वास होता व त्यांच्या सल्लाघाप्रमाणे तो वागत असे. परंतु त्यानंतर आपल्याला कोणावर विश्वास करून राहण्याची गरज नाही, प्रत्येकाच्या मनातल्या गोष्टी आरशावरून आपल्याला कळतील असे राजाला वाटले.

राजाच्या वागण्यात झालेला बदल मंत्र्यांना कळून आला. परंतु त्याचे कारण मात्र त्यांना कळले नाही. राजा स्वतःच काहीतरी ठरवून हुकूम सोडू लागला व

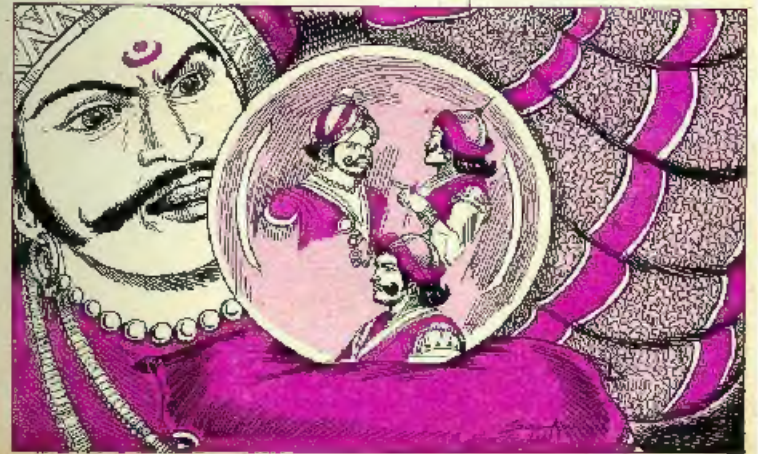
त्याची अंमलबजावणी झाली पाहिजे, असे सांगू लागला. त्याने कोणाचे मत विचार्याचे सोडूनच दिले. कोणाला त्याचा निर्णय आवडला नाही असा त्याला संशय आला तर त्या व्यक्तीच्या मनात काय घडते आहे हे त्याला त्या आरशात पाहल्यावर कळे.

अमरदीपाला त्याचा प्रधान विक्रमसेन याचाच संशय आला. आरशात पाहिले तेव्हा विक्रमसेन हा आपल्याला महामूर्ख मानीत वसत्याचे व आपली थोडीदेखील फिकीर करीत नसल्याचे कळले. राजाने ताबडतोब प्रधानाला तुरुंगात टाकले.

त्यानंतर स्वाभाविकपणे राज्याच्या सर्व अधिकाऱ्यांना राजाच्या सबसद्विवेकबुद्धी-

विषयी शंका वाटू लागली. सर्वच्यासर्व अधिकाऱ्यांचा राजाला संशय येऊ लागला. सर्वांच्या मनात येणाऱ्या विचारांचे चित्र आरशात दिसू लागले. राजाने सर्वांना तुरुंगात टाकले.

याच सुमारास राज्यात सर्वत्र बंडाळीने डोके वर काढले. राज्यात सर्वत्र सुल्लंघांती नांदावी यासाठी सेनापतीला सर्व अधिकार देण्याचे ठरवून राजाने त्यापूर्वी मंत्र्यांच्या मनात काय आहे हे कळावे म्हणून आरशात पाहिले. राजाला आरशात पाहिल्यावर काय करावे हेच सुचेना. कारण सेनापती शेजारच्या राजाशी संगनमत करून राजाला सिंहासनावरून असे काढता येईल या विचारात होता.

दुसऱ्या क्षणाळा सेनापतीसुद्धा तुरुंगात पडला. बजरगिरीच्या प्रजेला आतां शंका करण्याची गरजच उरली नाही. राजाचे डोके फिरले आहे की काय असे वाटू लागले. असा राजा राज्य कारभार काय पाहणार असेही वाटले.

अमरदीपाला काय करावे सुचले नाही. तेव्हा त्याने आपल्या मुलाचा सल्ला घेण्याचे ठरविले. त्याच्या मनातले विचारही आरशात स्पष्ट दिसत होते. कोणाकरवी तरी पित्याचा वध करवून किंवा त्याला तुरुंगात टाकून स्वतः शादीवर बसाने का? या विचारात युवराज कांतिदीप असल्याचे आरशात स्पष्ट दिसले.

आपल्याच मुलाच्या मनात असे विचार उत्पन्न होत असतां आपण बादशहा राजा कसे होणार, हे सर्व स्वप्नच आहे! राजाने आपल्या मुलाला बोलाविले व म्हणाला— “बाळा रे, मला राज्याचा मोह उरलेला नाही. उद्यां मी तुझा राज्याभिषेक करून देऊन स्वतः वामप्रस्थाश्रमात प्रवेश करणार आहे.” असे सांगून राजाने सर्व अधिकाऱ्यांना तुरुंगातून मुक्त केले.

दुसऱ्या दिवशी कांतिदीप राजा झाला. अमरदीपाने तो जादूचा आरसा फसवा आरसा म्हणून फोडून टाकला व भगवी वस्त्रे धारण करून तपश्चर्या करण्यासाठी निघून गेला. ते ऐकून आनंद झाला नाही अशी एकही प्रजा बजरगिरीत नव्हती.

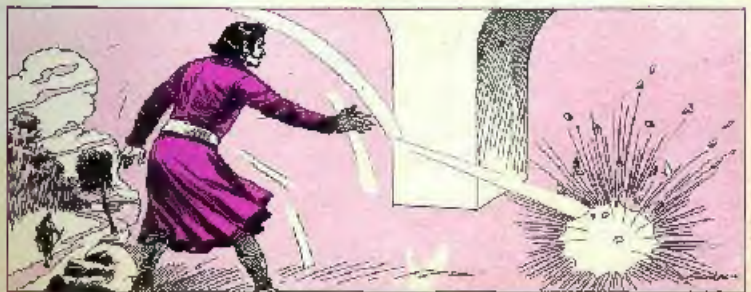
वेताळ येथवर गोष्ट सांगून म्हणाला— “राजा, इतका अपूर्व जादूचा आरसा अमरदीपाला इतका कुचकामाचा कसा काय वाटला? तो राजाचा वेष होता की वारशाचा? आपल्याला उपयोगी न पडलेला आरसा मुलाला तरी उपयोगी होतो का हे न पाहतां राजाने तपश्चर्या करायला जाण्यापूर्वी तो का फोडून टाकला? आपला मुलगा त्याच्या मदतीने कदाचित् आदर्श राजा होऊ शकला तर या विचाराने का फोडला? या सर्व शंकांचे समाधानकारक उत्तर माहीत असून तू

दिले नाहीस तर तुझा डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागतील.”

विक्रमादित्य म्हणाला—“त्या आरशात कितीही अद्भुत शक्ती असली तरी आदर्श राजा म्हणून राज्यकारभार चालविण्यासाठी उपयोगी होईल अशी शक्ती त्याच्यात नव्हती. त्याला माणसाच्या मनातले विचार कळत होते. राजाच्या मनात कोणाच्या विषयी कधी संशय उत्पन्न झाला तर आरशात पाहून त्याला त्याचे विचार कळत होते. अर्थातच ते राजाच्या विरुद्ध असत. काही कारण नसेल तर राजाच्या मनात संशय घेण्याचे कारणच नाही. सामान्य परिस्थितीत राजाचे अधिकारी त्यांच्या स्वतःच्या समस्यांविषयीच विचार करतात, राजाला राज्यकारभारात कशी मदत करावयाची याविषयी विचार करीत नाहीत. त्या जादूच्या आरशावरून अधिकाऱ्यांची योग्यता कळत नसे. राजाला उपयोगी पडण्यासारखे त्याच्या

अधिकाऱ्यांचे गुणावगुणच तर होते. माणसाच्या मनात परिस्थितीप्रमाणे निरनिराळे विचार येतच असतात, परंतु त्या सर्वांप्रमाणे तो वागतोच असेही नाही. ते विचार मनातल्या मनातच राहून जातात. परंतु ते विरुद्ध प्रकारचे असले तर राजाला वाटे की ते आपल्याच विरुद्ध आहेत. जादूच्या आरसामुळे राजा फसला तो अशा तऱ्हेनेच! आरसामुळे राजाचे जे थोडे नुकसान झाले ते हे की राजाने त्याच्या हिताचे म्हणून जे जे उपाय केले किंवा मार्ग काढले ते सर्व आरसाने बळकावले. परिणाम काय झाला? राज्यकारभार उत्तम तऱ्हेने चालविणारा मंत्री आरसामुळे निरुपयोगी निरर्थक ठरला! आपल्या मुलाची सीख दुर्गंत होईल की काय असे जाहून राजाने तो आरसा फोडून टाकला असावा.”

अशा तऱ्हेने राजाचे मोन भंग होताच वेताळ प्रतासह नाहीसा झाला आणि पुन्हा सांडाळा जाऊन लोंबकळू लागला.

देवाची ठेक

रामपुर येथे रामनवमीचा उत्सव मोठ्या थाटामाटाने होत असे, त्या करिता गावकरी नंदा वसूल करीत. देवाच्या विश्वस्तांपैकी वैशाख हा एक होता. सर्वांचा त्याच्यावर फार विश्वास होता. एके वर्षी जे पैसे वसूल झाले ते वैशाखजवळ ठेवावे असे सर्वांनुमते ठरले. वैशाख हा तसा फार श्रीमंतही नव्हता, परंतु नीतिवान व धर्मशील होता. ही गोष्ट सर्वांना माहीत होती.

देवाच्या विश्वस्तांत भद्रेश्वर नावाचा एक श्रीमंत साधुसुद्धा होता. देवाचे पैसे त्याच्याजवळ न ठेवता वैशाखजवळ ठेवल्याना निश्चय झाल्याचा त्याला थोडा राग आला. ही गोष्ट कळल्यावर वैशाखने देवाची म्हणून जेवढी रक्कम होती ती एका पिशाचीत ठेवली व भद्रेश्वरला देत म्हणाला—

“ही रक्कम माझ्यापैशां तुमच्याकड

जास्त सुरक्षितपणे राहील. गरज पडेल्यंत तुम्हीच ही आपल्याजवळ ठेवून घ्या!”

गावकऱ्यांनी दिले नसले तरी वैशाखने त्याला खोरपण दिले याबद्दल भद्रेश्वराच्या मनाचे समाधान झाले व तो म्हणाला—

“ठीक आहे, वाटेक तेव्हा येऊन रक्कम घेऊन जा!”

परंतु मध्यतरी अनपेक्षितपणे एक भानगड झाली. भद्रेश्वराचा मुलगा दुर्धसनी होता. जुगारेशिवाय त्याचा दिवस जात नसे. वैशाखने वापाकड आणून दिलेले पैसे त्याने स्वतःच्या डोळ्यांनी पाहिले होते व वापाने ते कोठे ठेवले होते हेही त्याने पाहिले होते ते त्याने लांबविले.

दोन दिवसांनी प्रभुस कामस्थांची सभा झाली. उत्सवासंबंधी कार्यक्रम वगैरे ठरला. वैशाखाला त्यांनी पैसे आणावला सांगितले. वैशाख भद्रेश्वरकड गेला व त्याच्याकड

ठेवलेली रक्कम मागितली. पैशाची पिशवी नाहीशी झाल्याचे भद्रेश्वरने पाहिले व तो कशी नाहीशी झाली असेल हे त्याने ओळखले. आतापर्यंत आपल्या चिरंजीवांनी तो रक्कम खर्च केली असणार हेही ओळखले आता तो रक्कम स्वतः भक्कन देणे भाग होते. परंतु ते भद्रेश्वरला मान्य नव्हते. वैशाखने देवाने पैसे आपल्याकडे ठेवल्याची पाकती त्याला दिली नव्हती व त्या सबबीचा दुसरा पुरावाही त्याच्याजवळ नव्हता म्हणून भद्रेश्वर त्याला त्या पैशासंबंधी काही माहीत नसल्याचे निस्संकोच सांगून नोकळा झाला.

वैशाखाला बोक्मावर आकाश कोसळल्यासारखे वाटले. आता आपण श्राव

प्रमुखांना काय उत्तर द्यायचे? ते पैसे देणे त्याला स्वतःला शक्य होईल का? शक्य झाले नाही तर लोक काय म्हणतील?

काम वाटेक ते होवो असे ठरवून वैशाखने ग्रामस्थ प्रमुखांना व विश्वस्तांना जे झाले ते बसेच्या तसे सांगून टाकले. भद्रेश्वर किती चिक्क असला तरी गावातला एक मोठा माणूस म्हणून त्याचा नाव-लौकिक होता. म्हणून वैशाख म्हणाला त्या गोष्टीवर ग्रामस्थांचा विश्वास असला नाही.

“काम वाटेक ते कर व उद्यान्या आत पैसे हजर कर!” विश्वस्तांनी वैशाखला सांगितले.

“पैसे भरणे तर भागच होते, परंतु त्याबरोबर चार चौदासमोर त्याची माग

खाली झाली होती चरी पेऊन तो चिंता-मग्न स्थितीत बसला.

भद्रेश्वराच्या मुलाने, पैशाविषयी बाप काही विचारपूस करतो का, यासाठी दोन दिवस वाट पाहिली, परंतु त्या दोन दिवसात पैशाची मोष्ट निघालीच नाही तेव्हा त्या पैशाने जुगार खेळून इतर दोघांपैकी एकाला सर्व पैसे घालवून बसला.

भद्रेश्वराच्या मुलगा तोंड झांकून घरी गेला, परंतु जिकण्याला तिसऱ्या जुगाराने सोडले नाही गोडगोड बोलून दारूच्या गुण्यावर नेंऊन त्याला दारू खूप पाजली व तो झिगून पडल्यावर त्याच्या जवळचे पैसे भऊन पसार झाला.

घाटेत त्याला बुरून गस्त घालणारे शिपाई दिसले त्याला पाहताच तो मागे फिरला व पळाला. गस्त घालणाऱ्या शिपायांना त्याचा संशय आला व त्यांनी त्याला पाठलाग केला आतां सुटका नाही हे मोळखून त्याने एका गल्लीत शिरून

एका घराच्या उबरठ्यात पैशाची पिशवी टाकली व पळून गेला.

त्यान तो पिशवी टाकली ती भद्रेश्वराच्या घराच्या पडवीतच टाकली होती चोरांच्या भीतीने भद्रेश्वरला रात्री कधी शांत ओप यंतच नसे उबरठ्यात घुप्याक्षी पडल्याचा आवाज ऐकून भद्रेश्वर उठून आला व दार उघडून पिशवी उघडली.

त्याच वेळी शिपायांनी घरासमोर धऊन पिशवी हातात घेऊन उभ्या असलेल्या भद्रेश्वराला एकडले तो चोर नसल्याचे भद्रेश्वरने किती सांगितले, परंतु तिकडे दुर्लक्ष करून भद्रेश्वरला पैशाच्या पिशवीसह त्याघाल्यात हुजर केले.

चबकरीच्या वेळी श्री पिशवी या हातातून त्या हाती जात पुन्हा भद्रेश्वराकडे कळी आली सर्व गोष्टी जाहेर पडल्या भद्रेश्वराची लढाडी सर्वांना कळली. वैशालाला दोषी ठरवित्वाबद्दल त्यांनी त्याची माफी मागितली भद्रेश्वरला व त्याच्या मुलाला वड भरावा लागला.

खरे थोरपण

पुर्वी कधी निदर्श देणारा एक कोटवाडीचा व्यापारी रहात असे त्याला सर्व मूलीच होत्या एकही मूकण झाला नाही. त्याची नापकी एकाच म्हुणाली- "आपल्याजवळ इतके कीर्तिमोत कुनताहेत तुम्ही एकां जरी सर्व मावकण्यांना जेवण दिनेत तर त्यांच्या आशीर्वादाने फळ पडणून होईल कदाचित् मूल्या ।"

व्यापाऱ्याला तो गोंधट पडली व त्याने सर्व गावाला एक मेजवानी दिली त्याने स्वतः जाऊन बोलवणी केली त्या मेजवानीला सर्व मावकरी आले आता नाही तो एक लाकूड-फोड्या राम त्यानंतर तो व्यापारी पुढे केव्हा तरी रामुला येईल त्याला विचारतो तो म्हणाला अहां, तुम्ही सर्व गावाला मेजवानी दिवोत त्या दिवशी माझ्या वस्त्रात कोणी लाकडे घ्यायला आलाच नाही. आम्हां सर्वांना उपाशीच शोषाव लागेल.

"तुम्ही सर्वांनी माझ्याकडे येऊन अंवायच सोडून उपाशीच शोषण्याची घरकच काय होती ?" व्यापाऱ्याने वकित होऊन विचारले.

फक्त एक वेळ तुमच्या घरी अक्षत्याबद्दल आजन्म तुमच्यासमोर मान दाकवावी लागली अवती मनगटाने वळ असंपर्क भी तब कशाला करावच हो ?" रामुने विचारले त्यानंतर गावातले चार लोक भेटले म्हणजे म्हणत, "या गावात तुमच्यासाठी थोर लोक नाहीत हो " तेव्हा कोटवाडीचा व्यापारी म्हणजे, "माझ्याजवळ सोड, लाकूडफोड्या राम आहे " असे सांगून तो म्हणाला होता ते व्यापारी त्यांना सांगे.

श्रमाचे फळ

एका रात्री एक गरीब ब्राह्मण रहात असे त्याच एक लहानसं घर व त्याच्या मागे लहानशी परसाची जागा होती. त्या-शिवाय त्याच्याकडे काही नव्हते. म्हणून तो दररोज चार घरी भिक्षा मागे व त्याला त्या विवसापुढे तांदूळ मिळाल की त्यावर संतोष मानून परी परत येई त्याची बायका मात व परसात जी थोडी पाठभाजी मिळ ती शिजवी खोबे जेवीत व सुखाने रहात.

काही काळ लोटल्यावर त्या ब्राह्मणाला मार्चक्य आण व भिक्षाटन करणेसुद्धा कष्टाचे वाटू लागले. तेव्हा त्याची बायको त्याला म्हणाली—“तुम्ही आयुष्य भरात ज्ञानाचा विचार केला नाहीत’ आधी विचार केला असतात तर हे दिवस पहा-यला मिळाल नसत. सुदैवान या गावचा राजा मोठा दानी आहे. तुम्ही त्याच्याकडे

जाऊन सांगितलेत तर तो आपल दारिद्र्यच पाहीसे करील.”

ब्राह्मण त्याप्रमाणे राजाला भेटला व राजाला आश्चर्याद दिला. राजाने विचारले—“बोला काय हवे आहे तुम्हांला?”

“महाराज, आम्ही वैभव संपन्न आहो. आपल्या वैभवापैकी किंवा संपत्तीपैकी मला काही नको. आपण स्वतः कष्ट करून काही मिळविले असेल तर त्यातले फूल ताही फुलाची पाकळी दिलीत तरी पुरे मला!” ब्राह्मण म्हणाला.

राजाजवळ वेशाला काय तोटा? परंतु त्यातली एक पैसुद्धा त्याची स्वतःची कष्टाजित नव्हती. या ब्राह्मणाला बायब ते स्वतः भेदूनत करून मिळविलेले दिले. पाहिले असा विचार करून राजा त्या ब्राह्मणाला म्हणाला—“तरमग उद्यां संध्या-काळी येऊ सकाळ का?”

ब्राह्मण हो म्हणून निघून गेला. दुसऱ्या दिवशी उन्हाडातच ब्राह्मण जुने मळके कपडे घालून मजुरासारखा मावात निघाला. तो थोडेच अंतर चालून गेला असेल वाटेत त्याला एक कुंभार दिसला. तो मडकी करण्याच्या तयारीत होता.

राजाने त्याला विचारले—“काय हो मला काही काम द्याल का?”

“कामाला काय तोटा रे? मो चाकावर मडकी करायला बसतो, ती माती तयार कर. संध्याकाळपर्यंत काम कोलम तर चार रुपये देईन.” कुंभार म्हणाला.

राजाने ते साध्य केले. परंतु त्याला कुंभाराने सांगितलेले काम करता येईना. माती तुडवीत असता त्याचे पाय दुखू लागले. ते सर्व कुंभाराला कळत होते. ‘मजुरीची कामे तुला काय संधार रे? पुरे झाल, चालू लाग! मी कबूल केले होत म्हणून बेंतो आहे! हे घे चार रुपये पुन्हा मजुरी करतो म्हणून सांगित माझ्या-कडे येऊ नकोस.” या शब्दात राजाला त्यात पाठवून दिले.

मायला सांगितल्याप्रमाणे ब्राह्मण कुसल्या दिवशी जालाच. राजाने त्याला चार रुपये देत म्हटले—“हे माझ्या श्रमाचे फळ आहे!”

‘हे मला हजार रुपयांमारख आहेत, महाराज!” असे म्हणव ब्राह्मण राजाला

मनपूर्वक आशीर्वाद देऊन निघून गेला. नवरा राजाकडून पुष्कळशा भेटवस्तू गावचा भरून घेऊन येईल ही आशा धरून बसलेल्या त्याच्या बायकोने ब्राह्मणाला रिकाम्या हाताने येत बसलेला पाहून विचारले—‘काय हो काय झाले? राजाने पुन्हा यावला सांगितले वाटत?

नाही, दान घऊनच आलो आहे हे घे चार रुपये!” म्हणत ब्राह्मणाने चार रुपये बायकोला दिले.

ते पाहताच बायको भडकली. “काशीला जाऊन हेच पुण्य कमाऊन झालात वाटत’ राजाला सुद्धा भीक लावली की काय फक्त चार रुपये तुमच्या तोंडावर फेका-

यला?'' असे म्हणत तिन ते रुपय परसात फेकून दिले

तोपर्यंत चावला काळीज पडला होता. उजाडल्यावर ते रुपये उचलून आणता येतील, असे ब्राह्मणाने ठरविले. सकाळी उठून पाहिले तर ते रुपय त्याला दिसले नाहीत. परंतु पूर्वी कधी न पाहिलेली अशी चार रोपटी मात्र दिसली

पाहता पाहता ती रोपटी काढू लागली व सुंदर विसू लागली. लवकरच त्यांना फळे लागली ब्राह्मणाने व त्याच्या बायकोने ती फळे काढून विकून पाहिली तर त्यातून मातोच मातो निघाले त्या म्हाताऱ्या जोडप्यांना स्वतःच्या डाळ्यावरच विश्वास बसत नाही ते मोती मोत्याच्या व्याघ्रांशकडे नेऊन दाखविले तर ते मातोच चांगल्या जातीचे असल्याचे कळले

इतक्या वर्षांनी त्या म्हाताऱ्या जोडप्यांचे दारिद्र्य गेले, ती चारही रोपटी कम्प-बुद्धासारखी बाळत राहिली व त्यांना

फळ लागत राहिली त्यांनी गावभरच्या लोकांना ती वांटायला सुरुवात केली

काही दिवसांनी राजाला त्या ब्राह्मणा-विषयी सर्व माहिती कळली अमाच फळ वारच रुपय घेऊन गेलला ब्राह्मण इतका श्रीमंत कसा काय झाला, राजाला कळता ते कळवे म्हणून चवकशी करायला राजा त्या ब्राह्मणाकडे आले.

ब्राह्मण म्हणाला- 'राजा, मी त्या दिवशी दिलेले चार रुपये मी खर्च केले नाहीत मी बायकोला दिले ते तिनने पिडून जाऊन परसात फेकून दिले. दुसऱ्या दिवशी ते मला दिसले नाहीत परंतु शक्ति करून सांजगारी चार रोपटी दिसली त्याच्यामुळे माझ पिड्यान्पिड्या चालून आलेले दारिद्र्य कायमचे गेले!'

अमाच फळ हे कस असत हे राजाला कळले. त्या दिवसापासून तो स्वतःच नव्हे तर ज्ञानेंद्रुता स्वतःच्या अमाच फळ चाखावे यासाठी प्रयत्न करू लागला

पंचायुध

ब्रह्मदेव काशी येथे राज्य करीत असता बोधिमत्वांनी युवराज म्हणून अवतार धारण केला बाराशच्या दिवशी निर-निराळ्या देशातून शीर निघून व अनंत ज्योतिषी आले ते राजाला म्हणाले- 'आजला हा मुला कांणी शीर महापुरुष दिसतो आहे' पंचायुध धारण करून ह्या जगज्जंता होईल आणि शूर पराक्रमी म्हणून याचा नावही ठरविले होईल!' म्हणून मुलाचे नाव पंचायुध असेच ठेवण्यात आले

काही काळ लोटला. मुलाला समजूत येऊ लागली तेव्हा राजाने त्याला गांधार देशाच्या तक्षशिला नगरीतील एका सुप्र-सिद्ध गुरुकुलात विद्याभ्यासासाठी पाठविले.

पंचायुधन तक्षशिला येथील गुरुकुलात काही काळ अभ्यास केला व सर्व विद्या पारंगत झाला. गुरुकुलातून समावर्तन

संस्कार झाल्यावर घरी निघत वेढो कुल गुरूने विषयाला आशीर्वाद देऊन पाच आयुधे दिली गुरुवर्याचा निरोप घेऊन पंचायुध काशीला परत निघाला

पंचायुधाला वाटवर एक भयंकर अरण्या लागले त्या अरण्यातून चालत असता पंचायुधाला वाटेत काही ऋषी व मुनी भेटले ते म्हणाले - 'बाबा रे, तुला पाहिले तर तु वयाने फारच लहान दिसतो आहेस' या रानात रोमांच नावाचा एक भयंकर राक्षस राहतो आहे तो त्याच्या दृष्टीस पडलास तर तो तुला जिवंत मोडणार नाही म्हणून तू या वाटेने न जाता जंगली एखाद्या वाटेने जा

पराक्रमी पंचायुधाच्या मनावर मुनीच्या त्या सल्ल्याचा काही एक परिणाम झाला नाही. त्याने त्याच्या म्हणण्याकडे दुर्लक्ष केले व तो त्याच अरण्यामार्गे पुढे निघाला

वाटेन एका जागी त्याला हाडामाडा एवढा वंच व अवाढव्य वेहवारी रोमांच राक्षस भेटला

तो राक्षस दिमायला भयकरच होता त्याचे डोके हत्तीसारखे मोठे होते त्याला आग पाखडणारे डोळे होते आणि हत्तीच्या मारखेज दोन मोठे मुळे देखील हात शिवाय सर्व अंगावर अस्वलासारखे लांब लांब कसती होते

रोमांच राक्षस पंचायुष्याच्या वाटवर भाडवा उभा राहून हुंकारला-“कोण रे तू? कोठे निघालास? जमा रहा! या जगतात पळून जाऊन तुझी छाती कशी झाली? माझे नाव ऐकूनच लोक अरधर कापतात मी तुला आता पिळते!”

पंचायुष जरासुद्धा न मिता म्हणाला-“राक्षस राजा, मी सर्व कळत्यावरच या वाटेने आलो आहे. खबरदार, तू जवळ आलास तर!” असे वरदावून पंचायुषन घेतल्यावर बाण पडवून नेम खरला व राक्षसावर सोडला

तां बाण राक्षसाने अगस्त घातिल्या कातळाच्या जागला राक्षसाला लागलाच नाही तेव्हा पंचायुषाने बाणासाधून बाण सोडून रोमांचावर शरवृष्टीच केली परंतु तो प्रयत्नही निष्फळ ठरला शेवटी पंचायुषाने विघारी बाण सोडले परंतु त्यामुळे सुद्धा राक्षसाने काहीही नुकसान झाले नाही आतां मात्र राक्षस मोठ्याने हुंकारला व पंचायुषावर धावला पंचायुषाने आपली

तलवार उपसली व राक्षसावर वार केला परंतु राक्षस जागचा इठला सुद्धा नाही

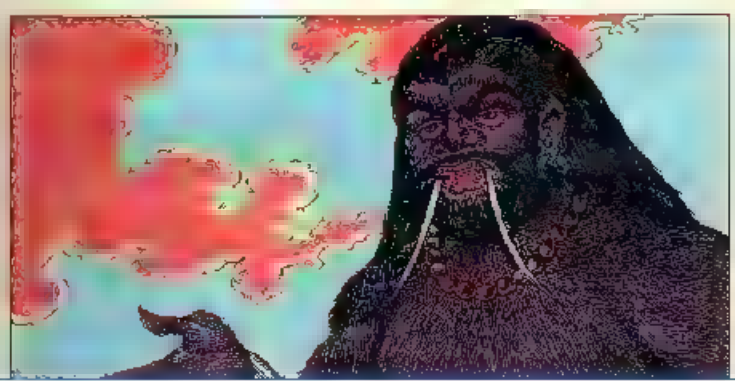
तेव्हा पंचायुष राक्षसाला म्हणाला-“तू आपल्या मूर्खपणाने मला ओळखलेच दिसत नाहीस. माझे नाव पंचायुष आहे लक्षात असू दे मी या अरण्यात पाऊल टाकताना फक्त आपल्या आयुषावरच अवलंबून राहून इकडे आलो नाही!” असे म्हणत पंचायुषाने मूठ आवळून राक्षसाला एक ठोसा दिला राक्षस जागचा हल्ला नाही

राक्षस जीरात हुसला व म्हणाला-“पोरा! तुझा हे धाडस पाहून तू कोणी सामान्य माणूस असशीलसे मला वाटत नाही, माझ्या सारख्या प्रज्ज्य भयंकराशी

युद्ध करायचे साहस तू दाखविलेस. इतर लोक मला नुसते पाहूनच बेशुद्ध होऊन पडतात मला तुला माहीती न वाटण्याचे काय कारण रे?”

“भय वाटण्याचे कारणच का असावे? जो जन्मतो त्याला मरण हे असतेच शिवाय माझ्या अंगत वज्रायुषासारखे एक खडग आहे. ते खडग म्हणजे ज्ञान तू मला पिळलेच समज तर ते खडग तुला उभे चिरून काढील!”

राक्षस एक दौड क्षणच विचार करीत राहिल्यावर म्हणाला-“पोरा, तू म्हणाताना त्यात काही अपै असावा असे मला वाटू लागले आहे! ते काही अशो, एवढे खरे की तू निर्भय आहेस आणि मी पराक्रमीही

आहेस मी तुझ्यासारख्याला गिळारून म्हात्तल तरी कदाचित् पचवू शकणार नाही आतां तू तुला त्रिकडे दावयाचे असल तिकडे झुगाल जा "

पंचायुध रूपे अवतार घेतलेल्या बोधि-सत्त्वानी रोमांच राक्षसाला आशीर्वाद दिला व म्हणले - 'तू मला सोडलेस ठीकच झाले परंतु तुझ पुढ काय? तू कितिला या जगाल जन्म घेऊन कुकर्म करीत निरुष्ट जीवन जगत राहिला आहेस, आणि अज्ञान अधकारात कोणास ठाऊक किती काळ भटकत राहिला आहेस? तू आणखी कितीही दिवस नाही युगानुयुग जिवन राहिलास तरी तुला यती नाही का? '

"तरमग महात्मन्, या अज्ञानांधकारा-तून बाहेर निघायला काही मार्ग आहे का? असला तर कुपा करून सांगा."

राक्षसान विचारले

'तू या अरण्यात राहून अरण्यामार्गाने यणाच्या जणांच्याचा वध करून त्यांना

सातोस व अशांतपणे तू आपले पाप वाढ-बोत आहेस. तुमो पापकर्म जितकी वाढत जातील तुला तितकाच जास्त काळ हा निरुष्ट राक्षस जन्मच मिळणार, तुला मोक्षलाभ मिळणेच शक्य नाही तुला उत्तम मानव भोक्तात जन्म हवा असेल तर तू पापकृत्यं करण्याचे सोडून दे "

असा उपदेश करून बोधिसत्त्वानी त्या राक्षसाला मानवांचे हित व्हावे यासाठी त्यांना पालन करण्यालायक व पुण्यप्राप्तीस आवश्यक असलेली पांच सूत्रे सांगितली व अधम मानवत्व आणणारी पांच तंत्रे सांगितली

त्या दिवसापासून रोमांच राक्षसाने आपली राक्षसी कृत्यं सोडली आणि तो त्या अरण्यामार्गे वणाच्या ठोकांचा अतिशय-सत्कार करू लागला आणि धर्मबुद्धी नावे प्रसिद्ध झाला.

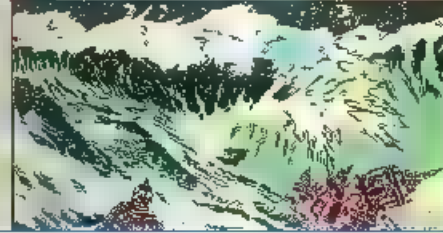
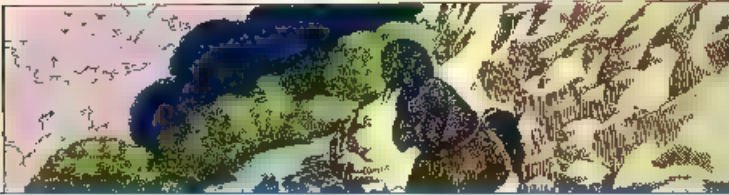
अशा तऱ्हेन बोधिसत्त्वांच्या उपदेशामुळे अथंकर राक्षस देखील सन्मार्गाने चालू लागला

खारबेल

कलिंग देशाच्या राजधानीत एक काढी महावीर जिनचा पुतळा होता. कलिंग देशाचा प्रजा त्याला फार मान देत असे. मध्य देशाच्या एका नंदवंशीय राजाने कलिंग देशावर स्वारी करून महावीरचा पुतळा उचलून नेला.

त्यानंतर काही काळ लोटल्यावर अशोकाने स्वारी केली. कलिंग देशाच्या प्रजेने अशोकाच्या बलाढ्य सैन्याशी निकराचे युद्ध केले आणि पराजय धुर सैनिकांनी वीरगती प्राप्त केली. त्या युद्धात शालेय रक्तपात पाहून अशोकाचे हृदयपरिवर्तन झाले. परंतु कलिंग देशाच्या प्रजेचे जंतिले गेले नष्ट झाले.

मोठी वास्तव्याने कलिंग राज्य महात्वा क्रमांकावर होते. अशोकानंतर ते पुढी स्वतः झाले. आणखी काही काळ नोदल्यावर नवली तुफाने येऊन कलिंग देशातील नदरे व गांवे वाऱ्यावरारवर नोदल्याचीसुद्धा ज्ञान झाली.

राज्यावर मशीं घुकेटं कोंसळीं वळतां
खारयेन नावाचा एक सुर तरण
कलिय देशाच्या विहासनावर क्वाला
त्याने आपल्या क्राक्याने राज्याला
बळवाटी जाणून जनीकाडच्या सुवनेभर-
जळक पवीन राजधानी स्थापन केली
आणि शंतीभाती वाणिज्यव्यापाराला
प्रोत्साहन दिले

त्याने मसक राज्यावरच स्वारी करा-
हची आणि कलियच्या राजधानीतील
महावीरचा मुल्ला पंथत आणा-
वयाचा असा त्याने निश्चय केला त्या
पुतळ्याची पुन्हा स्थापना करून झालेला
अपमान घुवून काढला पाहिजे त्या-
प्रमाणे कलिय देशाने सैत्य मसकच्या
राजधानीच्या दिशेने निघावे

प्रजेच्या हृदयासि आत्मविश्वास व
स्वाधिपत्य उत्पन्न व्हावा, शासकी
न्याने सर्व ललितकलांना प्रोत्साहन
क्षिणे नृत्यगायनगळं प्रजला सुखधापरी
लाभली कित्येक वर्षांपासून निसर्गाच्या
कांढामुळे दुःखी झालेल्या प्रजेला पुन्हा
सुखोपभोग अनुभवायला मिळाला

त्याच सुमारास विभिन्नियत जाणाच्या
श्रींस राजाचे सैत्य मेवधेच्या राजधानी-
वर चालून येत होते मगधराज दोही
वाजुनी येत असलेल्या सैन्याची वातमी
ऐकून घाबरला

परंतु एवढ्याने धावलेल्याच्या तमाचे
समाधान झाले नाही अजेंत पुन्हा
चैतन्य आणावचे झाल्यास काहीतरी
महत्वा कार्य करून दाखविले पाहिजे
असं त्याला वाटले त्याने त्या हेतूने एका
मठि सैन्य उभे केले आणि सैन्याचा
अति सामर्थ्याविषयी पूर्णविश्वास ठावून
झाल्यावर त्याने दिग्विजय कांढ्याने

धावलेल्या राजधानीला वेढा बिला
विभिन्नियतने त्याच्याकडे आपला एक
दूत पाठवून दोघांनी मिळून मसकच्या
राजधानीवर दोही वाजुनी चालून
जावे अशी सूचना केली

डिमिट्रियसच्या मदतीने राजधानी
जिंकली गोपे जाईल, हे खारवेलाला
माहीन होते परंतु परकीयांना स्वदेशात
खिरकाच नसू इच्छे दजहिसाचे नाही
हे ओळखून खारवेलाला तो सूचना
अमान्य करून डिमिट्रियसवरच जाऊन
येना व त्याला पळवून नावले

त्यानंतर खारवेल अनेक राज्ये जिंकून
भारत देशातील एक नक्कल तो म्हणून
असलेल्या त्यानंतर तो सगळे
देगावर जाऊन आपल्याच दरबारात
निघाला परंतु सगळे राजांनी स्वतःच
कर्तव्य द्याच्या बीरपुरुषाचा पुतळा
दरबारात बसून दिले म्हणून सगळे व
कोणत्या राज्यामधील युद्ध झाले नाही

खारवेलाने आपल्या कारकीर्दीत जैन
धर्माच्या प्रचारात पुष्कळ प्रयत्नातून
किंवा जैन पांडितांनी या मोठी
पांडित्य दाखविले जैन गुरुमंडळाच्या
न्यायालयातून मुक्तपणे राजांचे उद्देश्य
मिठी व खंडमिठी पत्रांमध्य शुद्ध
बांधून दिल्या

कोदंडराम

नारायणपूर नावाच्या गावी राहणाऱ्या
लक्ष्मणशेट नावाच्या व्यापाऱ्याने
व्यापारात पुष्कळ फायदा मिळविला आणि
लक्षावधी शाला त्याने भावानेच्या कोदंड-
रामाचा नवस केल्याप्रमाणे शंभर सोन्याच्या
मोहोरा देवाच्या चरणी सपत्नीक व्हायला
जाण्यासाठी मुहूर्तमुद्रा ठरविला.

त्यान रात्रीच पेटीत शंभर मोहोरा
व इतर सामान व कपडे वगैरे घालून
तयारी करून ठवली होती परंतु रात्री
बोरा घरात खिरल आणि ही पेटी चोरून
नली. लक्ष्मणशेट त्याची बायको आणि
त्यांचा मुलगा बिकूशेट तिघांनी पेटीचा
घरघरात शोध केला मात्र दार उघड
असल्याचे पाहून परसात धावले, तेव्हा
चोरी झाल्याचे कळले पोलीस स्टेशनवर
क्रियाद नादविले. देवाच्या चरणी वाहा-
यला तयार ठेवलेली नक्कल चोरीला गेली

याबद्दल लक्ष्मणशेटला फार वाईट वाटले
पुन्हा मोहोरा पाहिले त्या मिळाल्या
यासाठी काही दिवस प्रवास लावणीवर
पडला.

मध्यतरी कोणीतरी यत्न लक्ष्मणशेटला
एक चिटठी आणून दिली. चिटठीतला
मजकूर असा होता

“पूज्य श्री दानशूर लक्ष्मणशेट यासो
सा न वि दि

आपल्या अनुग्रहाने येत्या रविवारी
आमची मुलगी इंदिराच्या विवाहाचा मुहूर्त
धरला आहे या संदर्भात आपण केल
अपकार आम्ही कधीही विसरणार नाही.
अपण विवाहसभेची मंडळ बघूकरांना
आशीर्वाद द्यावा ही विनंती. कळावे कोय
असावा हे विनापना,

आपला
नृसिंह, रामपुर

हे पत्र वाचून लक्ष्मणशेट चकितच झाला चिट्ठी आणून देणारा किवा चिट्ठी लिहिणारा नृसिंह कोणीच त्याच्या ओळखीचे नव्हते. त्याने त्या गृहस्थाला केव्हा व काय मजत केली हे वखील त्याला कळना. याच्या भागचे गुपित काय हे कळवे यासाठी लक्ष्मणशेट रामपूरला गेला

नृसिंहरावांनी लक्ष्मणशेट यांचाच पुढे होऊन आदरपूर्वक नमस्कार केला व म्हणाले-“जवळ पैसा नसल्यामुळे छान मांडणार की काय या स्रकटात सापडलो असतां आपण देव पावल्यासारखे पैसे पाठवून कृपा केलीत मी आपले उपकार जन्माजन्मी विसरणार नाही!”

“तुम्हांला पैसे कोणी आणून दिले?” लक्ष्मणशेटने नृसिंहरावांना विचारले

“कोणीतरी कोदंडराम नावाचा माणूस होता हो! हे पैसे घ्या व मुलीचे लग्न उरकून घ्या हे पैसे नारायणपूरच्या लक्ष्मणशेटनी पाठविले आहेत!” असे म्हणाले नृसिंहराव

त्याला वाटलले आश्चर्ये मनातल्या मनात ठेवून लक्ष्मणशेट लग्न होताच नारायणपूरला परतला

दुसऱ्याच दिवशी विक्रमपूरहून काही शेतकरी आले व म्हणाले-“आपण विहिरी खणवून विलीत लिचा प्रारंभोत्सव आपल्या हस्ते व्हावा, म्हणून विनंती करायला आलो आहो.”

लक्ष्मणशेट त्यांच्याकडे आश्चर्यचकित होऊन पाहू लागला “एवढ्यात कसे विसरलात मालक? घाब्याभावी अगमचे गावकरी किनो कष्ट सहन करीत होते? तुम्ही कृपा करून कोदंडरामाच्या हाती विहिरी खणण्यासाठी पैसे पाठविले नव्हतेत का?” शेतकऱ्यांनी हाल जाडूत विचारले पुन्हा कोदंडरामच!

लक्ष्मणशेटने आपले आश्चर्ये वेहेयावर प्रगट होऊ न देता, काहीतरी आठवल्यासारखे सोय करून त्यांना काहीतरी उत्तर दिले आणि निरोप देता, नंतर छरल्या मुहूर्तावर विहिरीचा प्रारंभोत्सव करून गावकऱ्यांचा निरोप घळन परतला

बापण नवसासाठी म्हणून काढून ठेवलेल्या मोहारा चोरीला गेल्या ते कळल्यानेच साक्षात कोदंडरामानेच आपले नौद सांगून आपल्या वतीने ही कामे करविली असावीत अशी संका लक्ष्मणशेटला झाली

जाणखी एका दिवशी कोणी अपरिचित माणूस आला व नमस्कार करून म्हणाला-“बेटजी, माझं नाव नागनाथ. मी एका भयंकर आजाराने आघारी हातो. रामाचं वंखवुवांनी त्या आजारासाठी औषध तयार करायला सोत पाहिजे असल्याचे संगितले. मी इबलो मरीब सोने कोडून आणणार? आता मी मांचत नाही असे सर्वांनी सांगून टाकले तेव्हा कोणी कोदंडराम नावाचा माणूस आला व

लक्ष्मणशेटनी मला तुला हे खोने पोचने करावल्या पाठविणं आहे, असे सांगून निघून गेला. रामाचार्यांनी ते सोन घेऊन मुवर्ण बसून केल त्हा ओपघाने मी चांगला बरा झालो. तुमच्या कृपेने मी यमपाशा-तून वाचून बाहेर पडलो."

लक्ष्मणशेटने त्याची योग्य प्रकारे सर्व चवकशी करून त्याला काही फळफळावळ देऊन निरोप दिला. तितक्यात सानारान यऊन शंभर सोन्याच्या पुतळ्या दिल्या व यजुरी घऊन निघून गेला.

लक्ष्मणशेटने पुन्हा नवस फडण्यासाठी प्रयाणाची तयारी सुरू केली. त्यावेळी राजा-रण्या खालीत त्याचा मुलगा भिक् कोणाशी तरी हे बोलत बसल्याचे ऐकू आले.

"राजा तु म्हणालास तसे मी कोणडे रामाचे सोग केल होते भाइया बाबांना खरोखरीच वाढल की साक्षात् देवानच त्यांना कोर्ती मिळाली यासाठी त्यांच्या भक्तीवर प्रसन्न होऊन हे सर्व केले अस-णार! एकूण माझ्या बाबांना फसवून

बापण ज्या सोन्याच्या पुतळ्या मिळविल्या त्या सत्कार्या लागल्या."

त्याचा मुलगा ते बोलत होता तो त्याचा मित्र आनंदशी बोलत होता, हे लक्ष्मणशेटने मोठखले.

दुसऱ्या दिवशी लक्ष्मणशेटने आपल्या मुलाला बोलावून त्याच्या हातात शंभर सोन्याच्या पुतळ्यांची पिचवी देत म्हटले- 'बरे, हे दस पुन्हा नवस फडावया विचार मी सोडला आहे. हे सोनमुद्रा तू सत्कार्या लाव मला एक येईल अशा तऱ्हेने तू काल रात्री आपला मित्र आनंदशी बोल लास त्यावरून सर्व वृत्त मला कळल कीदबरासाला दिलेल्या सोन्याचा उपयोग सत्कार्या होता की नाही हे मला पाहता येणार नाही परंतु तुम्ही केलेली सत्कार्य पाहून मात्र मनाला फार आनंद झाला व मताचे समाधान झाले.

स्वतःच सुमस्कृत असलेल्या त्याच्या वडिलात झालेला बदल पाहून मिकूला परमानंद झाला.

अव्यापारेषु व्यापारः

मीमू फार बरीच होता तो बळक व्यापाऱ्याकडून फळे विकत घेऊन दातोदारी मी बिकी जा फायदा होई त्यावर त्याचा बदरनिर्वाह चाहे त्याच्याकडून शंकरराव फळे विकत घेत. त्यांना त्याची जीव आली. ते त्याला म्हणाले- "काय रे, तू फळांचे दुकान काढलेस तर बसल्या जशी तुला ही मिळवत होतील की !"

"त्यासाठी भांडवस पाहिजे हो !" मीमू म्हणाला म्हणून शंकररावांनी त्याला एक हजार रुपये देऊन फळांचे दुकान काढायला सांगून कर्जाची एकदास सावकास फेडायला सांगितले. एक हजार रुपयांच्या भांडवलावर फळांचे दुकान काढण्यापेक्षा किराण्या मालाचे दुकान काढाय, फायदा जास्त होईल, असे मीमूच्या बावकीने सुचविले. मीमूचे बावकीच्या म्हणण्यासारखे केले. परंतु साथ तर झाला नाहीच, भांडवलमुद्रा संपुष्टात गेले.

त्याने शंकररावांना घडलेली गोष्ट सांगितली व म्हणाला- "मी फुटव्या नमिवाचा आहे ! म्हणून कोकणावर फळांचे दुकान घडवून पुन्हा फिरतो आहे."

"तुझं तशीच फुटकं नाही ! दुसऱ्या कपाळावर ते काही खिडिले नाही ! तुला फळे विकायची माहीत आहेच, ते घेऊन तुला माहीत नसलेला किराण्या मालाचा धंदा करून नुकसान करून घेतलय ! मी तुला बाणखी एक हजार रुपये देतो. फळांचे दुकान काढ ! शंकरराव म्हणाले.

मीमूने या खेपेस फळांचे दुकान काढल व त्याला खरोखरीच फायदा होऊ लागला.

शकुन

एकनाथ व रघुनाथ दोघे शालस्नंदी होते दोघे शेजारीशेजारीच राहात. दोघांची घर निरनिराळी बसली तरी एकाने घरच्यासारखी दोन्ही कुटुंबे रहात. एकनाथ जुन्या विचारांचा होता. मुहूर्त पाहिल्याशिवाय बराबाहेर कोठे जात नसे. शकुन चांगला असेल तर हरकत नाही, परंतु शकुन चांगला नसेल तर किती जडरीचे काम असणं तरी ते बिचडेल याची फिकीर तो करीत नसे व उंबरठ्याबाहेर पाऊल टाकीत नसे.

एकनाथच्या बायकोला ते सर्व आवडत नसे. शकुन चांगला असो की वाईट ओ व्हायचं असेल ते होणारच, टळणं शक्य नाही. जसेही ती मानीत असे.

म्हणून तिने नवऱ्याच्या मनातला हा अवविश्वास काढून टाकण्याची जबाबदारी रघुनाथावर टाकली. रघुनाथाने एक मुक्ती

पोजून ती सविस्तर एकनाथाच्या बायकोला सांगितली.

त्या दिवशी रात्री एकनाथाची बायको त्याला जेवायला वाढतांना म्हणाली— 'रघुनाथभावजीना तुम्ही शंभर रुपये कायचे होते ते मी देऊन टाकले!'

एकनाथाने चकित होऊन विचारलं— 'शंभर रुपये? कशासाठी कायचे होते?'

'तेच हो! काल रघुनाथबाईजी कोणत्यातरी कामाला म्हणून निघाले तेव्हा तुम्ही त्यांना समोर भेटला होता म्हणं. त्यांचे ते काम तर झालेच नाही आणि वाटत ते शंभर रुपये घालवून बसले! तुम्ही समोर भेटलात हा चांगला शकुन समजून निघाल्याबद्दल त्यांना शंभर रुपयांचे नुकसान सोसावे लागले त्याला तुम्हीच कारण म्हणून तुम्ही त्यांना शंभर रुपये बायला द्यावेत असे सांगून त्यांनी शंभर

रुपये मागून घेतले हो!'

एकनाथची बायको म्हणाली— 'सर्व ऐकून घेतल्यावर एकनाथ संतापला व म्हणाला— 'ही खुद्द लबाडी आणि लुच्चेगिरी आहे. मी आताच जाऊन त्याला विचारतो' असे म्हणत तो निघाला.

आपला नेम बरोबर बसला असा विचार करून रघुनाथ म्हणाला— 'बस रे! एवढा कसा काय आलास आज?'

'मी जातां बसायला आलेलो नाही! विचारायला आलो आहं, ही काय लबाडी?'

एकनाथ खवळल्यासारखा म्हणाला— 'काय रे, कशा विषयी रे?'

रघुनाथाने काहीच माहीत नसल्याचे सांग करीत विचारलं— 'तु माझ्या बायकोला फसवून शंभर रुपये तिच्याकडून घेतलेस त्या विषयी?'

रघुनाथ म्हणाला— 'ते होय? त्यात फसवणूक कसली? तु मला समोर भेटलास म्हणून मी आज शंभर रुपये घालवून बसलो. त्यापाने तूच दिली.

ते पैसे मला दिले पाहिजे होतेस!'

रघुनाथ म्हणाला— 'एकनाथ जास्तच चिडून म्हणाला— 'कसला न्याय रे? मी समोर येण्याची आणि तू तुझं पैसे घाबवून बसण्याची काय रे संवध? तू आपल्या निष्काळजीपणाने पैसे घाबवून बसलास आणि त्याबद्दल शकुनापशकुनाची गोष्ट काढतोस का?'

रघुनाथ हँसत म्हणाला— 'तूच बोलतो आहेस का एकनाथ हे? म्हणजे शकुनावर काहीच विव्वास करता कामा नये म्हणतोस होय? शकुनाचा व त्याच्या परिणामाचा परस्पर काहीच संबंध नसतो असे तुला म्हणजे आहे का? तुझ्या बायकोला मला खरोखरी पैसे दिलेच नाहीत व मी घेतलं हा नाहीत! तुला हे वेड नाहीसे म्हणं मासाठी आम्ही हा एक प्रयोग करून पाहिला होता!'

त्यानंतर एकनाथाने जानासाठी कोठे निघतात शकुन पाहायची सोडसोडून

दोन वस्नाद

[२]

हाजी मोहम्मद आपलं दुकान एका नोकरा-
वर टाकून बाहेर निघाला. दिलेला
पळवून नेलेल्या सामानासह काही वेळाने
आली व नोकराला म्हणाली—“अरे
तुझे मालक डबलरोटीच्या दुकानात आहेत
तुला ताबडतोब घायला त्यांनी बोलावले
आहे. जा बाबा! तू परत येईपर्यंत मी
बसवे दुकानात!” नोकराला ते खरे वाटले
तो निघून गेला.

दिलेलाने दुकानात उचलून नेण्यासारखे
जेजे दिखले ते उचलून एका बाजूला ठेवले.
दुकानासमोरून एक मुलगा गाढव हाकीत
चलून जात होता. त्याला बोलवून ती
म्हणाली—“काय रे, हा दुकानदार तुला
माहीत आहे का रे? तो बासाच भुलगा
आहे बरं का? त्याच्यावरचं कर्ज बसून
होत नाही म्हणून कर्ज वेगळे त्याला धरून

ओढून घेऊन गेले आहेत. हे सर्व सामान
गावातल्या लोकांचं आहे ते गावकऱ्यांना
परत केले पाहिजे. तर हे सामान गाढवाच्या
पाठीवर टाकून मी घेऊन जाते हा चे एक
वीनार मी तुला देऊन ठेवते! मी पुन्हा
येईपर्यंत घा मिळीच्या व रंगाच्या बाटल्या
व इतर लाकडी सामान फोडून टाक, नाही
तर जप्त करून नेतील कर्ज वेगळे!”

गाढव हाकणारा शेरगा ‘बर!’
म्हणाला दिलेलाने सर्व सामान गाढवाच्या
पाठीवर टाकले व मागे न पाहतां सरळ
आपल्या घरी निघून गेली.

आईला पाहताच जीनाबाने विचारले—
‘काय करून आलीस?’

“बोपांजणांच्या डोळ्यात धूळ फेडली
हे आहेत एका मोठ्या अधिकाऱ्याच्या
नायकोचे दामिने ही एका दुकानदाराची

पिशवी व त्याचा अंगरखा आणि हे सर्व
मिळीचा व्यापार करणाऱ्या एका रंगान्याचा
माल आणि हे गाढव चौथ्याच! दिलेला
विजयगर्वाज म्हणाली

‘हे सगळे ठीक झाले आई! पणतु हे
बघ, तू आता बराबाहेर पाऊल टाकतां
कांभा नये ते चौथे वण मुझ्या बोधार्थे
ह्रित्त असणार!’” जीनाब म्हणाली

“अज वेड! हे तर काहीच झाले नाही!”
दिलेला म्हणाली

तिकडे रंगारी डबल रोटीच्या दुकाना-
तून डबलरोटी व भाजी वगैरे विकत घेत
असतां लोकर आला व विचारू लागला

“माऊक, कशाचा तू, बोलाविलंत?”
दुकानदाराला संशय आला आणि तो
दुकानकडे पावला त्याला गाढव पाळणारा
दुकानात तोबफोड करीत असलेला दिसला.

“हे काय रे, चालले आहे, मूर्ख!”
रंगान्याने विचारले

‘तुम्हाला कर्ज वेगान्यांनी सोडले का
हो?’ गाढव पाळणारा विचारू लागला

तो प्रश्न ऐकून दोघे परस्परांकडे काही
न कळल्यासारखे पाहू लागले शवटी “ती
म्हातारी कोठे गेली रे?” असे रंगान्याने
विचारले आणि “माझ गाढव कोठे
आहे?” असे त्या गाढव पाळणाऱ्याने
विचारले

रंगान्याने घरी जाऊन खालच्या मज-
ल्याचे दार ठोठावले तेव्हा अंगरखा-
शिवाय उबडया अंगाने बसलेल्या मोहमिने
दार उघडले. रंगान्याने संतापून विचारले—
“बोरा, गाढवा, कोठे आहे रे तुझी आई?”
मोहमिनेने धकित होऊन त्याच्याकडे पहात
म्हटले—“तुझी आई वारल्याला कित्येक
दिवस झाले!” दोघे परस्परांकडे पहात
उभे राहिले दोघांना वस्तुस्थितीची कल्पना
ज्हापला बोडा वेळ लागला नंतर मोहमिने
म्हणाला—“त्या म्हातारीने आपल्या मुलीचे
लग्न माझ्याशी करून घ्यायचे सांगून मला
इकडे बसवून ठेवले आहे. त्या दोघां बरच्या
मजल्यावर आहेत”

रंगारी बिना चढून पादोवर गेला व तारावर थाप मारली. छातूनने दार उघडलें व्यापाऱ्याने विचारलें—“तुमी आई कोठ आहें?” ती म्हणाली—“माझी आई बार-त्याला पुष्कळ दिवस झाल ह्यो!”

परस्परांशी बराच वेळ बोलत राहल्यावर तिघांना ते फडबिले गेल्याचे कळले. खातूनला त्यांनी तिच्या बरी पोचते केले व शहराचा कोतवाल खलोद याच्याकडे गेले आणि थडखळ वृत्तांत सांगितला.

खलीदने आश्चर्यचकित होऊन सर्व वृत्तांत एकूच घेतला व म्हणाला—“या राजवासीतल्या म्हाताऱ्यापैकी तुम्हांला फस-विषाऱ्या म्हातारीला कस काय हुडकायच?”

तुम्हीच थोडे कष्ट सहन करून तिला पकडून दिलेत तर मी तिला योग्य ती शिक्षा करीन’

निरुपाय होऊन ते तिचे तीन दिशांनी त्या म्हातारीच्या शोकार्थ निघाले

तिकडे दिलैला सुपी फकीरणीचा वेश बदलून श्रीमंताच्या घरात काम करणाऱ्या मोलकरणीचा वेश करून आपला प्रताप शाखनायला बगशाबच्या नागरिकांमध्ये फिरू लागली. ती एका गल्लीत शिरली तेव्हा तिला समोरच एका बरासमोर बालिके अधरलेले दिसले. बाबशी बाजत होती, दिव्याच्या झगझगाटात गायन, वादन व नृत्य चालू होते. कसल्या तरी उत्सवाचे वातावरण होते. एक गुलाम बाई एका मुलाला कडेवर घऊन उभी होती. मुलाच्या अंगावर जरीचे कपडें व सोन्याचांखीचे व मोत्याचे दागिने होते

त्या घराचा मालक बगदादचा कोणी मोठा व्यापारी होता. त्या दिवशी त्याच्या मुलीच्या लग्नाचा साक्षपुजा होता. आवा-तल्या पुष्कळ बायका आल्या होत्या. व्यापाऱ्याची बायको पाहुण्यांचा आशिर्य सत्कार करण्यात गुहळी होती. मुलाला घेऊन बसणे शक्य तऱ्हेने म्हणून तिने एका गुलाम मोलकरणीला मुलाला घेऊन बाहेर रूखायला सांगितले होते. ही सर्व माहिती

दिलैलाने पहिल्यानेच काढून घेतली होती. त्या मुलाच्या अंगावरचे दागिने लांबवामचे दिलैलाने ठरविले.

दिलैला लोकांच्या गर्दीतून वाट काढीत घराच्या पुढल्या दारात आली व मोठ्याने म्हणाली—“मला सोबटी उशीर व्हायचा तो झालाच, बाई!” आणि एक खोटा दीनार काढून त्या मुलाम वासीच्या हातात देवीत म्हणाली—“तुमची जुनी दाई जमल ‘खैर सलाम’ सोगायला आली आहे, म्हणून बापच्या मालकिणीला जरा आत जाऊन सांग मुकी!” हातात एक सोन्याचं नाणं आलं होतं ते घऊन ती मोलकरीण म्हणाली—“ह्य मुलगा मासाहेबांना पाहू तांच हट्ट करील व सोडणार नाही तर्चे घर डोक्यावर वईल मी घाला सोडून कस जाऊ म्हणतां आजी?”

“हू परत घईपरंतु मी भेंदे की का छोटाया मालकाला?” दिलैला म्हणाली. गुलाम बाईला तें भाव्य झालं. तिने मुलाला विलैलाच्या हातात दिला आणि परत गेली.

दिलैलामे मुलाला घेऊन रुपाच गाय काढला आणि एका निजंत गल्लीत शिरली आणि मुलाच्या अंगावरचे मूल्यवान दागिने व कपडे काढून घेतले. मंतर त्याला घेऊन एका श्रीमंत जव्हेन्याच्या दुकानात गेली.

त्या दुकानदाराने त्या मुलाला ओढखले व दिलैलाला विचारले—“तुम्हा मालकाला किंवा मालकिणीला काय हव आहे ग?”

‘या मुलाच्या सोरल्या बहिणीचा आज साखरपुडा आहे. एक बिलवरांची जोडी, दोन सोन्याची जोडवी, एक कर्णफुलांची जोडी व सोन्याचा कंथरपट्टा, सर्व मिळून सुमारे एक हजार दीनारांच्या वस्तू घऊन घायला सांगितलं आहे. मालकीणबाईंनी वस्तू घेऊन जाऊन मासाहेबांना दाखविते त्यांना जावडेल त्या वस्तू त्या ठेवून घेतील, बाकीच्या परतपावली आणून देईन. तांपर्यंत पाहिजे तर मुलाला इकडच ठेवून जाते” दिलैला म्हणाली

“तुला वाटेल ते कर. परंतु मुलाचा ठेवून जायची गरज काय म?” जव्हेरी म्हणाला. दिलेला तुल्य करून दागिने घेऊन सरळ आपल्या घरी गेली.

तिकडे व्यापाऱ्याच्या घरात गोंधळ उडून गेला होता. आनंदोत्सव शोकसागरात बुडविणारा झाला. व्यापारी घरी आला तेव्हा घरात खडखड सुरू होती. मुलाची आई मुलाचे नाव घेऊन रडत जमिनीवर कोळत होती. मुलगा कोठे कसा गेला कोणालाच माहिती येईना. बराच वेळ शोध केल्यावर मुलगा जव्हेऱ्याच्या दुकानात सापडला.

व्यापारी जव्हेऱ्यावरच कावला-“बोरे, आमटचा! तू माझ्या मुलाचा कां तचलून घेऊन झालास रे? त्याच्या अंगावरचे दागिने आणि कपडे काय झाले?”

“तुमच्या घरी मी तुमच्या मोलकरणी-बरोबर एक हजार दीनारांचे दागिने पाठविले, त्याच काय!” जव्हेरी उत्तरेत खवळून जाऊन विचारू लागला.

दोय परस्परांकडे चकित होऊन पाहू लागले. परिस्थितीची कल्पना घ्यायला दीर्घांना काही वेळ लागला. त्याच वेळी दिलेलानं जवा तिघांना फसविले होते ते तिघेही तेथे आले. सर्वांना फसविणारी एक वस्तूच म्हणतारीच असल्याचे सर्वांना कळले. प्रत्येकाने त्याच्यावर आलेल्या प्रसंगाचे वर्णन केले. “या धरडीला पत्ता लागपर्यंत मी शोधणार नाही. अशी प्रतिज्ञाच व्यापाऱ्याने केली. जव्हेरी इतर तिघांना म्हणाला- ‘तुमच्या बरोबर मी सुद्धा त्या म्हणतारीला एकदायला येतो. परंतु सर्व मिळून गेलो तर काही उपयोग नाही, आपण आपापल्या पद्धतीने शोध काढ. या दुपारी आपण सर्व हाजीर मसुद नावाच्या न्हान्याच्या दुकानाजवळपास भेटू या.”

दुपारी गाडव हाकणारा पोराचा मसुद न्हान्याच्या दुकानाकडे जात असता त्याला दिलेला दिसली ती बेश पाळतून आलेली होती तरी त्याने तिला ओळखले न म्हणाला-“आपडणीस म लबाड घेरेले!”

गणेश पुराण

देवादानवानी मिळून औरंगागाराचे संथन केले आणि समुद्रातून अमृत निघाले. विष्णूने जगन्मोहिनी रूप धारण करून राक्षसाना फसविले आणि अमृत देवाना दिले. अमृत प्राशन करून अमरत्व प्राप्त होताच देव सर्वांनी हिंदू फिरू लागले. तो अन्याय पाहून राक्षस चिडले. त्यानंतर देवांवर मूढ उगवण्याचे ठरवून शारकासुरांनी घोर तपस्वर्या सुरू केली. ब्रह्मदेवाने प्रसन्न होऊन दर्शन दिले. शारकासुराने त्याच्या-कडे अमरत्वाचा वर मागितला.

जातस्य हि ध्रुवो मृत्युं ' जो जन्मतो त्याला मृत्यु टाळत नाही असे सांगून ब्रह्म देवाने त्याला आणखी एखादा वर पाहिजे तर मागून घेण्यास सांगितले.

शारकासुराने बराच विचार करून शंकराच्या मुलाशिवाय आणखी कोणाच्या हातून मृत्यु येणार नाही असा वर प्राप्त केला.

त्यापूर्वीच शंकराची पत्नी सुतीनं दक्ष-यज्ञात उडी मारून वेहल्याच केला होता. संतान प्राप्ती होण्यापूर्वीच सतीविशोग सहन करावा लागल्यामुळे शंकराला उन्माद चढला आणि तो हिमालय पर्वतात वैराग्य धारण करून घोर तपस्वर्या करू लागला.

शारकासुराने राक्षसांचे सैन्य जमविले व युद्धाला तयार झाला. त्याने त्रिलोक चकला आणि देवांवद्दच सड उगवण्या-साठी देवांवर अत्याचार सुरू केला. इन्द्रादिक

देव आपली हीन अवस्था निवेदन करण्यासाठी ब्रह्मदेवाकडे गेलं

“शंकराला मुलगा झाला पाहिजे व त्याच्या हातीच तारकामुराचा वस्त्र होईल! असा वर मी तारकामुराला दिला आहे! आणखी कोणाच्याही हाताने तारकामुराच्या केसालाही अस्वका पोचणे शक्य नाही, किंबहुना, आणखी कोणत्याही रीतीने त्याला ठार करणे शक्य नाही!” असे सांगून ब्रह्मदेव सर्व देवांना बरोबर घेऊन काहीतरी मार्ग काढायला विचारवशासाठी विष्णूकड गेला.

विष्णू म्हणाला—“सती हिमालय पर्वताची पुत्री पार्वती म्हणून जन्मली आहे

व ती त्याच्या घरात वाढत आहे तसेच शंकरपार्वतीचा संबंध कसा घुळवून आणता येईल हे पहा!”

देवांनी नारदाला हिमवताकडे पाठविलं नारदाने केल्ल्या सूचनेप्रमाणे हिमवंत, शंकर तपश्चर्येत समाधी स्वरूप केलून बसला होता तेथे गेला व त्याने शंकराची पूजाकरीन तपश्चर्याच्या वेळां आवश्यक ती सेवा करण्यासाठी पार्वतीला ठेवून घेण्यासाठी शंकराबरोबर विनम्रपणे विनंती केली

पण शंकर तर खोललाच नाही तरी ‘मौनं सम्मति लक्षणम्’ या म्हायाने शंकराचे मौन होकारार्थी असल्याचे मानून हिमवताने पार्वतीला शंकराच्या सेवेसाठी तेथेच ठेवले आणि निघून गेला

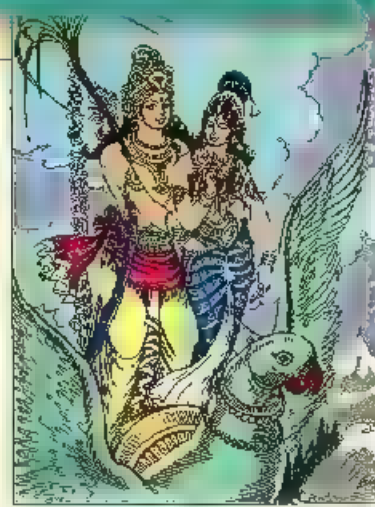
पार्वतीला बालीगर्भाच शिवमन्त्रीचा ताद लागला होता. नारद पार्वतीला शंकराच्या गोष्टी नित्य सांगत असे शंकराच्या आशु तोष आदि अनंक सद्गुणांची माहिती व शंकराचे महान्मय कळाचे म्हणून पार्वतीला क्षणावधी कुतूहल असे म्हणून लग्न करायचं तर शंकराशीच असेही तिने मनाशी ठरविले होते अशा शंकराची सेवा करायला मधी मिळाल्याबद्दल पार्वतीला परमानंद झाला

उजाडण्याच्या सुमारास शंकर तपश्चर्या करीत असे त्याच्या चारी बाजूचा प्रदेश

पार्वती भोरपिसांच्या केरसुशीने झाडून स्वच्छ करी. बर्फाच्या पाण्यात मुंगीची द्रव्य घालून ती सडा घाली आणि मोत्यांनी रांगोळी घाली सोन्याच्या तारेत विविध रत्नं घालून विणलेल्या परडीत शंकराला आवडणारी फळफुलं, बित्त्वपत्रं व शुभ्र पांढरी कमळ आणून ठंबी. सुवर्णकमंडलात हिमालयाच्या शिखरावरून वहात येणारे स्फटिकासारखे स्तच्छ पाणी जपमालंजवळ आणून ठंबी शंकराला स्वतःकडे आकर्षित करून घेण्यासाठी सर्वदा घेणी घालून व पुष्पमालांनी नटून राहिली शंकराला प्रिय असलेले केदार वगैरे रांग व भैरवी वगैरे राक्षसीचे आलाप गाई शंकराची दृष्टी तिच्यावर पडावी यासाठी ती निरनिराळं प्रयत्न करी शंकराच्याजवळ रहायला मिळाले या गोष्टीमुळे तिला फार बरे वाटले

समाधी लागून बसलेला शंकर एखाद वेळ तरी आपल्याकडे पाहील व त्याची ती सात दृष्टी आपल्यावर पडेल या हेतून पार्वती निमित्त शंकराकडे पहात राहिल परंतु शंकर झुकूनसुद्धा आपल्याकडे पहात नाही हे पाहून तिला फार निराशा वाट

शंकराच्या मनात चलाचल होण्यास कामदेवाच्या मदतीची आवश्यकता असल्याचे ओळखून ब्रह्माने कामदेवाकडे बोलावणे

पाठावले सर्व प्रकारे त्याचा आदरसत्कार करून त्याला आपल्या सिंहासनावर आपल्या बाजूला बसवून घेतले व त्याची स्तुती करून त्याला खूप केलं आणि पार्वतीवर शंकराचा अचुराग होईल असे काहीतरी करण्यास विनंती केली

वसत ऋतू आरब्ध करीत असता उत्तरार्धात अनुषांग पुष्पबाण बघवून काम देव रतीसह पोपटाच्या रूपात बसून शंकर तपश्चर्या करीत होता त्या हिमशिखराच्या जवळ आला सन्यासोन्मत्त एक एकी वसत ऋतू आल्यासारखा सर्व प्रवेश केसा यतींवर दिवू लागला. कोकिला कू कू' करू लागली आणि अमराचा गुजारव सुरू

झाला आपण राहणो तो प्रदेस एकदम कसा काय बदलला असे वाटून शंकराने डोळ उघडून पाहिले अकाली वसंत आगमन झाल्याचे पाहून त्याला आश्चर्ये जाहलं आपला तपोभग को वर व्हावा असा विचार करीत असता त्याच्या हातातली त्रिशूल निसडून खाखी पडली पार्वती ती माठा उचलून शंकराला 'ऊं' लावली त्या वेळी कामदेवान खूप फुलल्या वेळावर भ्रमण करीत असल्या काळ्या भ्रमराच्या आडून नीलकण्ठाचा बाण शंकराच्या हृदयाला केलो अशा वताने सोडला तो लागताच शंकर हक्कला त्याने डोळ उघडून पाहिले निनिमेष

त्याच्याकडे पहात बसलेल्या पार्वतीचे मनोहर मुखविक त्याला दिसल ते पाहून त्याचे मनच हरपले

आपला तपोभग झाल्याबद्दल शंकर आश्चर्यचकित झाला त्याने रुद्ररूप धारण करून आपला तिसरा डोळा उघडून काय-देवाला पाहिल त्या पाठोपाठ त्याच्या भालनत्रातून अग्निज्वाळा बाहेर आल्या आणि कामदेव भस्मीभूत झाला शंकर उठून उभा राहिला आणि झप झप पावले टाकत आपल्या कंठ्यास शिखराकडे निघून गेला

कामदेवाच्या बराबर आलेली रती पतीच्या राखण्या दिगावर पडून रडू लागली शंकराचा तपोभंग करण्यासाठी मन्मथाला इद्रादि देवांनी पाठविले होते म्हणून ती इद्रा ला शाप देण्याच्या बेतात असतां ब्रह्मदेवादि देव आले व म्हणाले

शंकर पार्वतीचे लग्न होईल तेव्हा कामदेव पुनर्जीवित होईल, असे निरुद्धा मनाचे समाधान करून देऊन इद्रादी देव परतले रती रात्रदिवस कामदेवाच्या राखण्या दिगावरच दुष्टी ठेवून त्या जागी बसून राहिला

पार्वतीच्या मनांतून तिच्या स्मृत्या सौंदर्यावरचा विश्वासच उडाला -आपल्या लावण्याविषयीचा अहंकार पार ताहिला

झाला शंकराला आकषून शकलला व्ह तिला निरर्थक वाटला तिन शिवराजनी रूपे तपश्चर्या करण्याचे ठरविले माना सेवकाने तिला तो विचार सोडण्याविषयी किती सांगितले तरी तिन तिचं दुर्लक्ष केले थोडे पण (पाला) मात्र खाऊन तिने शरीर कृश करून तपश्चर्या वेली ज्या व विजया नावाच्या तिच्या मैत्रिणी नित्य तिच्या सेवेला त्ज्जर रहात व तिच्या प्रकृतीची माहिती सेवका व हिमवताला येऊन सागत काही दिवसांनी पार्वतीने पण खाण्याची मुद्रा सोडून दिली म्हणून पार्वत अर्ण्या नावे ओळखली जाऊ लागली

शंकराने कामदेवाला भस्म केले खरे परंतु कामदेवाचा पुष्पबाण व्यर्थ गेला नाही पार्वतीची तपश्चर्यामुद्रा यज्ञस्थी झाली शंकर वेष पालटून पार्वतीजवळ गेला व पार्वतीची परीक्षा घेतली त्याने पार्वतीच्या तपश्चर्याची स्तुती करून तिच्याशी लग्न करण्याचे ठरविले तत्वर त्याने सप्तर्षींना लग्नाविषयी बोलणी करण्यासाठी हिमालयाकडे पाठविले हिमवताला इतका आनंद झाला की त्याचा शिखरे आणि खो उचल आली सप्तर्षी मुहूर्त ठरवून निघून गेले

शंकराचे सर्व गण व्हडली हाऊन गुठे चालले व शंकर नवरात्रांमुला होऊन हिमवताच्या वरी निघाला हिमालय पर्वताची

सर्व शिखरे माडवाचे खांब झाले विष्णू ब्रह्मदेव इत्यादी देव, सप्तर्षी व नारद वगैरे सहस्रावधी मनींद्र लप्ताला आले

ब्रह्मील धा-या मीमांसावती अर्धघंतीत शंकराच्या विशाल कपाळावरच्या डोळ्यांच्या वरच्या बाजूला मृगल निलक लावला लक्षाच्या वेळला अष्टगुल अशा सर्व वस्त्रा-लकारांमुळे शंकर फार सद्ग दिसू लागला तेव्हा सर्व देव शंकराला सुदंरेश्वर या नात्या नावाने हाक मारू लागले

सर्व वस्त्रालंकार धारण केल्यावर त्रिच-लनेसारखी दिसणारी पार्वती नवरात्रांमुली घोभू लागली तिला घेऊन विष्णू आला व शंकराला म्हणाला- तू सुदंरेश्वर आहेस

तर माझी धाकटी बहीण पार्वती भीताशी देवी आहे!" असे सांगून त्याने पार्वतीचा उजवा हात शंकराच्या उजव्या हातात देत दोघांना बोहोल्यावरच्या पाटावर बसविले. शंकरपार्वतीचा विवाह शंकरपार्वतीला क्षीमेला अज्ञात घाटाने झाला.

हिमालय पर्वताच्या खोऱ्यात शंकर. पार्वतींनी जेथे सपत्न्यर्था केली होती तेथे देवांचा शिल्पकार विश्वकर्मा याने नवदंपती पार्वतीपरमेश्वरांसाठी एक दिव्य अंतःपुर बांधून तयार केले.

मंगलवाळं व घाजरी वाजत असता परमेश्वरांचा हात चरून पार्वतीपरमेश्वर गर्दीमधून चालत त्या अंतःपुर मंदिराकडे

निघाले. त्या मंदिराच्या वाटेवरच काम-देवाच्या राखेचा ढिगारा होता. त्या ढिगाजवळ गुढगे ठेवून पतिनिवा भाग-णारी रती बसली होती.

शिवपार्वतीने तिच्या जवळ जाऊन तिच्या डोक्यावर हात ठेवला व तिला बीज काळ 'सौभाग्यवती भव' असा आशीर्वाद दिला. शंकराने पुन्हा आपला तिसरा डोळा उघडला, परंतु या क्षेपस पुढे शांत चंद्र-किरणासारखी शीतल कांती त्यातून आली व भस्माचा ढीग नाहीसा होऊन कामदेव स्वरूपात उठून उभा राहिला आणि एकदांच आपल्या उसाच्या घनुष्याचा अनकार करून अदृश्य झाला.

तेव्हा शंकर रतीला म्हणाला-"मुली, तुझा पती पुनर्जीवित झाला आहे. तुला नेहमीप्रमाणेच दिसत राहील. तुझ्याशिवाय इतर कोणत्याही तो दिसणार नाही. म्हणून कोणी कोणत्याही प्रकारे त्याच्यावर वार करू शकणार नाही. अशांततेने त्याने सोडलेल्या पुष्पत्राणांपासून कोणी बांचणेही शक्य होणार नाही. तुझ्याशिवाय इतर कोणाच्या दुष्टीस मडणे किंवा न पडणे त्याच्या इच्छेवर अवलंबून राहील. मी असाच वर त्याला देत आहे."

शिवपार्वतींनी गृहप्रवेश केला. कोणाला दिसत नसल्यामुळे कामदेवाने मुद्रा अदृश्य

पुष्पत्राणांसह त्या गृहात प्रवेश केला. अवघतीने नवदंपतीची तांबड्या पाण्याने दूळ काढली व त्यांना ओंवाढले. तेव्हा विश्वकर्माने पट्टाभागे झांकलेली एक मोठी तसवीर समोर उभी केली व म्हणाला- "ही एक अपूर्व तसवीर आहे. या चित्रात दोघे जग आहेत. त्या दोघांपैकी कोण जास्त सुंदर आहे, हे आमच्या सारख्या समान्यांना सांगता येणार नाही. तुम्हां दोघांनाच ते शक्य होईल, असे मला वाटते आहे, म्हणून मी ही तसवीर तुमच्या समोर ठेवीत आहे, तरी कोण जास्त सुंदर आहे, सांगण्याची कृपा करावी!" असे सांगून त्याने तसवीरीवरचा पडदा बाजूला सारला.

ती तसवीर नसून तो एक उभा आरसा होता. शिवपार्वती त्यात आपले प्रतिबिंब पाहून खदखदां हसू लागली.

"खदखदां हसून भावणार नाही. सांगितले पाहिजे!" नारव म्हणाला.

शंकर विमल करून पार्वतीकडे कटाक्षपात करीत म्हणाला-"तुकाच्या कांतीसारखी झगझगणारी नथ घातलेली चित्रांगीच जास्त सुंदर आहे!" शंकराने असे म्हणताच पार्वतीचे मुखकमळ भाजने लाल झाले व ती लाजतच हसत्या मुखाने म्हणाली-"विनय असलेल्यांचेच सौंदर्य मोठे आहे!" तिचा तो स्वर वीणेच्या स्वरासारखा झंकारला.

'सर्पानी शिवपार्वतीवर फुलांचा च अक्षतांचा वर्षाव करून तिघून गेल्यावर नवदंपती रेशमी अशा व वादी अंधारलेल्या झोपाळ्यावर बसली.

त्यांच्या समोरच्या भितीवर दिव्य चित्र काढलेले होते. त्यात एक हत्तीचे सुंदर जोडपे समोरचे पाय उचलून व सोंड एकमेकीत अडकवून नाचत असल्यासारखे चितारलेले होते. तोरण बांधल्यासारख्या त्या दोग्ही हत्तींच्या मधून पलीकडे दिसणाऱ्या सरोवरात एक मोठे कमळ फुलेलेले होते. त्या चित्रात चितारलेल्या हत्तींच्या जोडप्यावर शिवपार्वतींची दुष्टी झळली. इतक्यात कमळ दिसत होते तेथे चांदणीसारखी

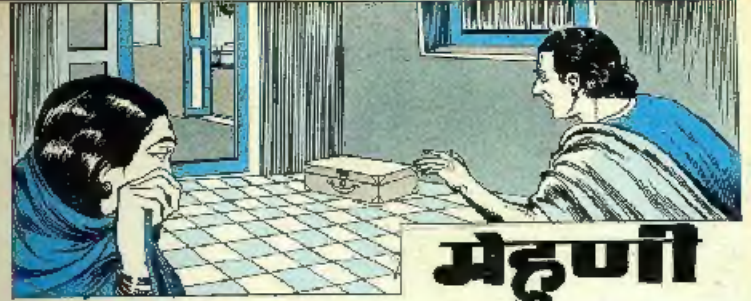
ज्याती दिसू लागली व ती हळूहळू मोठी होत गेली. त्या ज्यातीतून चंद्रकांतीसारखे विघ्ननाशाचे रूप दोघांना दिसले.

विघ्ननाशाचे रूप हत्तीसारखेच दिसत होते तरी ते दिव्यच होते व प्रसन्नही होते. त्याची दृष्टी शांत श्रद्धा, मित्रि व शक्ति युक्त होते. त्याचे सुंदर विसाल उंबर मोहक होते अभयहस्त धारण करून उभा असलेला तो विघ्नेश्वर पार्वतीला लहान बालकासारखा काही तरी बोवडा वाळत जमल्यासारखा भासला.

विघ्ननाशाकडे पहात असतां शिव-पार्वतीला एक अपूर्व व अनिर्वचनीय आनंद उमळून आल्यासारखा वाटला. त्या आनंदात देहभान विसरून गेल्यामुळे दोघांच्या तोंडावाटे शब्दही उमटत नव्हते व दोघे निनिमेष विघ्नेश्वराकडे पहात राहिले. विघ्नेश्वर ड्याधावाजूला बळलेल्या सोडेवर हात फिरवीत गोड बोवडाचा स्वरात म्हणाला—“मी विघ्नेश्वर आहे! विघ्नांचा नाश करणारा विनायक आहे! पंच महा-

भूत व गणाधिपती आहे! गणपती आहे! चित्रविचित्र रूप धारण करणारा चित्र गणपति आहे! तुमच्या दोघांच्या परस्पर प्रेभामुळे उत्पन्न शंकराच्या तेजातून कुमार-स्वामीचा जन्म होईल व तो तारकासुराचा वध करील. कुमारस्वामीच्या आधी मी अवतार धारण करीन व तुमचा मुलगा म्हणून राहीन.” असे तो म्हणत असतांच हात पुढे करून पार्वती त्याला ध्यायला सरसावली. तो विघ्नेश्वर एकाएकी अंतर्धान पावला.

आतांपर्यंत पाहिले ते स्वप्न होते की खरे होते या अर्थी पार्वतीपरमेश्वरांनी परस्परांकडे पाहिले. दोघांच्या दृष्टी भिडल्या व दोघेही सर्व विसरले. त्यांनी पाहिलेले अद्भुत दृश्य जणू काही घडलेच नाही इतक्या ती दोघे सहजी विसरून गेली. शंकरपार्वतीने त्या मंदिरात आनंदाने संसार चाटला. त्या वेळी पूर्वी कधी न पाहिलेली व न ऐकलेली अशी एक भयंकर गोष्ट जगात घडली.

मेहुणी

दुकान बंद करून शंकरशेट घरी आले तर समोरच्या खोलीत टंक दिसली. चिहूत बापकोला त्यांनी विचारले—“आणखी कोण अवतरले, पुक्खा ओढून जायला?”

“जरा हळू बोलाय का? मला भेटायला माझी भाकटी बहीण आली आहे! मागत्या बाजूला भाषोळ करते आहे!” त्यांनी बायको पार्वती म्हणाली.

शंकरशेट मोठ्याने हसून म्हणाले—“तुझ्या घारक्या आकार रूप नसलेलीला भेटायला येणारे लोक मुद्दा आहेत म्हणावयाचे तर!”

पार्वतीच्या मनाला ते वाक्य झोंबलं. दोन वर्षांपूर्वी मोठा हुंडा घेऊन शंकरशेटनी तिच्याशी लग्न करून घेतले होते. त्या दिवसापासून तिच्या रंगारूपाविषयी बोलून बोलून तिच्या मनाला घरे पाडली होती त्यांनी. स्वभावाने पार्वती गरीब होती,

म्हणून हुंड्याला बोटगारे ते वागबाण ती निमूटपणे सहन करीत आली होती.

नवऱ्याला प्यायला पाण्याचा पेला हातात देत ती म्हणाली—“उद्यां एक चांगलंस पातळ घेऊन या.”

“नव का? कशाला?” शंकरशेटने आश्चर्याने विचारले.

“साझ्यासाठी नको आहे, भाकट्या बहिणीसाठी म्हणते आहे! येतां येतां कित्येक दिवसांनी आज आली आहे!” पार्वती म्हणाली.

“ना, छान! तुमच्या कबल्यांनी सावचा, पातळ घावी लागतील असे पूर्वीच सांगितले असते तर तुझ्या बहिणांकडून हुंड्याचे आणखी थोडे जास्त पैसे काढले असते!” शंकरशेट फटकळपणे म्हणाले.

इतक्यात भाषोळ करून मेहुणी लक्ष्मीला घरात घेतांना पाहून शंकरशेट स्मित करून

लक्ष्मीच्या दिवशी शंकरशेटनी आपल्या शौर्य साहसाच्या अनेक गोष्टी सांगितल्या होत्या. लक्ष्मी त्यातली एकही गोष्ट विसरली नव्हती. मेहुण्याला त्याची आठवण करून देण्यासाठी टोमणा देत तिने ते उत्तर दिले होते.

“तू म्हणालीस ते खरेच म्हणा!” असे म्हणत शंकरशेट थोडे नाटकी हुसले.

त्याच वेळी रंगनाथ नावाचा एक माणूस शंकरशेटच्या हातात शंभर रुपयांची एक पिशवी देऊन गेला. त्याने दोन वर्षांपूर्वी शंकरशेटकडून कर्ज घेतले होते आणि ते फेडण्यापूर्वीच गाय सोडून पळून गेला होता. शहरात नोकरी करून, पैसे मिळवून तो त्या दिवशी अनपेक्षितपणे कर्ज फेडायला आला होता.

शंकरशेटने बायकोला हाक मारून पेशाची पिशवी तिच्या हातात देऊन तिजोरीत ठेवायला सांगितले. पार्वतीने नवऱ्याला आत बोलाविले व विनवण्या करीत म्हणाली—“न फिटणार कर्ज कसं सहजी फिटलं नाही का? एक छानस पातळ घेऊन या तर!”

“वरं झालं की! आधी तिजोरीचे दार बंद कर पाहू!” म्हणत शंकरशेट बायकोवर कावले.

बायको पुन्हा त्याचिचयी बोलली नाही. त्यानंतर तिघांची जेवण झाली.

पार्वती तपटे उचलीत बहिणीला म्हणाली—“चोरांची भीती आहे ना, म्हणून खरकटी ताटंमुखां संपतक घरातच ठेवावी लागत आहेत!”

“म्हणजे ग काय वाई! दादा बाहेर पाहारा घायला पडून रहात नाहीत का? ते बाहेर पडून राहिले तर कोणत्या चोराची छाती होईल भितीवरून उडी टाकायला? होय की नाही दादा?” मेहुण्याला लक्ष्मीने विचारले.

“होय, होय तर!” म्हणत शंकरशेटने पाण्याचं थोडं सोंडाला लावले. बाहेर झोपापचं नाव ऐकूनच त्याचे पाय थरथर करू लागले होते.

लक्ष्मीने स्वतःच सवें खरकटी ताटे विहिरीच्या चारीदाजूच्या फरशीवर नेऊन ठेवली व म्हणाली—“ताई, भीती कसली ग, दादा बाहेर परसाल झोपतील की!”

पार्वतीला नवऱ्याच्या भितरेपणाची कल्पना होती. “ते कसे झोपतील ग? त्यांना...” असं पुढे ती काही म्हणणार होती.

परंतु तिच बाक्य गुरे करीत शंकरशेट म्हणाले—“मला भीती वाटते आहे, असं वाटलं का तुम्हाला? दांडकं खाटेखाली

ठवून झोपतो. कोणी लबाड चोर आला की त्याचं डोकं च फोडतो.”

पार्वतीने नवऱ्यासाठी परसत साट टाकली. शंकरशेटनी एक जाडजूड दांडकं खाटेखाली बाणून ठेवले. दोघी बहिणींनी आतून कडी लावून घेतली आणि अंधश्र्णावर पडल्या. शंकरशेटला झुकडे कापडं भरलं होतं. मध्यरात उलटेपर्वत त्याचा डोळा लागला नाही. त्यानंतर डोळा लागला असेल नसेल कोणीतरी हात लावल्यासारखं वाटलं आणि झोप मोडली.

समोर बुरखा घेऊन चोर उभा होता! त्याच्या हातात चकाकणाचा सुरा होता.

म्हणाले—“किती दिवसांनी येणं हे? निदान ताईला भेटायला पावसंमुढा वाटलं नाही वाटतं?”

“कसं हो जमणार? अभ्यासब इतकी असतो!” लक्ष्मी हुसत म्हणाली.

“ते खरं असलं तरी, येता येता तुम्ही असा वेळी कव्या काय आलांत? सर्व गावभर चोरांच्या भीतीने बोंबळ माजला आहे! वाटेत तुम्हाला कोणी अडविले असतं तर?” शंकरशेट म्हणाले.

“त्यांना मी तुमचं नाव सांगितलं असतं. माझ्या पायां पडून त्यांनी माफी नवती का मागितली?” असं म्हणत लक्ष्मी खदखदां हसू लागली.

चांदोबा

चांदोबा

६९

शंकरशेटचे डोळे पांढरे झाले, तोंडावाटे शब्द उमटत नाही. त्यांनी हाताने खाटेखाली खुणेने काही दाखविले. चोराने खाटेखालचे दांडकं उचललं व म्हणाला-“मला मारा-वला हे दांडकं खाली ठेवून होतंय बाटवं?” म्हणत त्याने सुरा मारायला हात बर केला.

शंकरशेट गळा दाबल्यासारखा घाबऱ्या आवाजात म्हणाला-“सुरा पाहिला की माझ्या तोंडावाटे शब्दही उमटणार नाही. ते दांडकं हातात घ्या!”

“पहिल्याने दार उघड, मला पैसे पाहिजेत.” म्हणत त्याने सुन्याचा धाक दाखविला.

“घरात बायका आहेत. माझी मान खाली होईल. त्रिहिरीच्या फरशीवर ताट आहेत, ती घेऊन जा.” शंकरशेट म्हणाले.

चोर दात ओड चावून म्हणाला-“तुमची खरकटी ताट उचलून घेऊन जाऊ म्हणतोस का? पुन्हा तोंड उघडलं तर तुला उभा बिरुन काढीन!”

“थोडं हळू बोला हो! आत माझ्या नायकोशिवाम बसकरी माझी मेहुणीमुढा आहे!” असं म्हणत शंकरशेटने खिडकीतून हळूच हाक मारली-“पार्वती, पार्वती!”

पार्वती डोळे जोडीत उठून येऊन विचारला-“भीती वाटते आहे का? आत येतां का?”

“तुसं डोंबल! इकडे एक खोर पुरव आले आहेत! त्यांना थोड्या पैशाची गरज आहे. संध्याकाळी रंग देऊन गेलं तेवढेच पैसे आहेत नाहीत का घरात? तेवढे घेऊन ये!” शंकरशेट म्हणाले.

पार्वतीने चकित होऊन नवऱ्याकडे पाहिले व पैशांची पिशवी आणून दिली. शंकरशेटनी ती नेऊन चोराच्या हातात दिली. त्यानंतर खोर मुकाट्याने निघून गेला व काळोखात दिसेनासा झाला. त्यानंतर शंकरशेटला झोप लागली नाही. पैसे गेले म्हणून डोळे पुशीत सारी रात्र काढली.

दुसऱ्या दिवशी लक्ष्मी म्हणाली-“दादा, मी संध्याकाळी निघते आहे. येताना ताई-साठी एक लुगडं आणावं म्हटलं, पण जमलं नाही. मी पैसे देते, एक लुगडं घेऊन या.” असे म्हणत तिने पैशाची पिशवी शंकरशेटच्या हातात दिली. ती पिशवी पाहून शंकरशेट दचकले. ती पिशवी त्यांनी स्वतः चोराच्या हातात दिली होती.

लक्ष्मी फिदीफिदी हसत म्हणाली-“असं पाहता काय हो दादा! चोराला दिलेली पिशवी माझ्या हातात कशी आली म्हणून का? तो चोर तर मीच होते! शाल पांघरून फळं कापायची सुरी घेऊन, आवाज बदलून भीष तर तुम्हाला भिब-वले. तुम्ही फक्त भितरेच नाही तर लोबीमुढा आहां. आंधोळ करून घेऊन मी शेजारच्या खोलीतून तुमचं ताईशी झालेलं संभाषण सबं ऐकलं. ताई आमची रूपरंग नसलीच आहे! ती तिची चूक नाही! आपलं रूप बदलणे कोणाला शक्यही नसतं. परंतु माणसाचं मन पाल-

टभ्याचा प्रयत्न केल्यास ते मात्र साध्य होते. घाबुडे तरी तुम्ही या संकुचित बुद्धी-तून बाहेर पडाल आणि जिच्या गळघात मगळसून बांधलंय तिच्याशी सरळ बोलाल आणि हुबयाला लागेल असे बोलायचे सोडाल असं मी मानते.”

शंकरशेटच्या सर्वांगाचा फणफणाट झाला आणि पैशाची पिशवी लक्ष्मीच्या अंगावर जाईल अशी फेकून ते घराबाहेर पडून रस्त्यावर गेले.

“तुझ्या मेहुण्याला किती राग आला, पाहिलास! कशाला मेलीस एवढं नाटक करायला?” पार्वती म्हणाली. ती तर घाबरूनच गेली होती.

परंतु थोड्याच वेळात शंकरशेट रोन उत्तम साड्या विकत घेऊन हंसतमुखाने घरी आले. पार्वतीचा आनंद गगनात मावेना. ती लक्ष्मीच्या खांद्यावर हाताने थोपटत म्हणाली-“तुझ्या मेहुण्यात बदल झाला बाई! कित्येक वर्षे न बदललेली व्यक्ती मेहुणीमुळे एका दिवसात किती बदलली!”

